

TUOMIOISTUIMEN VELVOLLISUUS PUUTTUA KESKUSTELUUN OIKEUDENKÄYNNISSÄ

*TUOMARIN PROSESSINJOHTO JA SANANVAPAUDEN RAJOITTAMINEN EIT:N
OIKEUSKÄYTÄNNÖSSÄ*

Emilia Puputti

Pro gradu -tutkielma
Eurooppalaistuvan prosessioikeus

Oikeustieteellinen tiedekunta
Turun yliopisto

13.1.2020
Turku

TIIVISTELMÄ

TURUN YLIOPISTO
Oikeustieteellinen tiedekunta

ANNI EMILIA PUPUTTI: Tuomarin velvollisuus puuttua oikeudenkäynnin aikana käytävään keskusteluun

Pro gradu -tutkielma, XII + 68 s.
Prosessioikeus
Marraskuu 2019

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin Originality Check -järjestelmällä.

Tämä pro gradu -tutkielma käsittelee tuomioistuimen velvollisuutta puuttua oikeudenkäynnissä käytävään keskusteluun. Pyrkimyksenä on selvittää sananvapauden rajoittamiseen liittyvää säännöstöä sekä selvittää, kuinka tuomarit voisivat entistä paremmin prosessinjohtonsa puitteissa tukea prosessin sujuvaa etenemistä ja sitä kautta varmistaa samanaikaisesti sekä sujuvan ja selkeän prosessin toteutumisen että varmistua eri toimijoiden sananvapauden riittävästä toteutumisesta. Tutkielman pääasiallinen tutkimusongelma on, missä tilanteissa tuomarin tulee puuttua oikeudenkäynnissä käytävään keskusteluun ja kuinka aktiivista prosessinjohtoa tulisi olla.

Tutkielmassa hyödynnetään rikosprosessioikeuden alueelle sijoittuvaa oikeusdogmatiikkaa kuten oikeustieteellisiä aikakausjulkaisuja sekä oikeudellista kirjallisuutta. Sananvapauden ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin kannalta keskeisemmät prosessiperiaatteet ilmenevät Euroopan ihmisoikeussopimuksessa ja perustuslaissa ja siksi tutkielmassa hyödynnetään myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntöä runsain määrin. Tutkielma sisältää myös teoreettisen lainopillisen näkökulman, sillä etenkin tuomarin aktiivisuutta koskevassa osuudessa hahmotellaan tuomarin toimintaa vallitsevia sääntöjä prosessikäsitysten ja prosessiperiaatteiden avulla. Tutkielmassa tehtyjen päätelmien perusteella luodaan lopuksi niin sanottu ideaaliprosessi, jonka tarkoituksena on luoda eräänlaiset suuntaviivat tai malli, jota noudattamalla voidaan taata sananvapaus tuomioistuinkäsittelyssä mahdollisimman hyvin, rajoittamatta samalla muita oikeuksia. Ratkaisuna tarjotaan kaikkien prosessin osallisten aktiivista osallistumista, tuomarin rohkeaa prosessinjohtoa, tuomioistuimen toimijoiden välistä yhteistyötä sekä valittujen toimintatapojen perustelemista.

Asiasanat: sananvapaus, ilmaisunvapaus, ihmisoikeudet, perusoikeudet, kansainvälinen prosessioikeus

Sisällys

TIIVISTELMÄ	II
Sisällys	III
Lähteet.....	VI
Lyhenneluettelo.....	XII
I JOHDANTO-OSA.....	1
1 Johdanto	1
1.1 Tutkimusaiheena tuomioistuimen toimijoiden sananvapaus.....	1
1.2 Tutkimusmenetelmät ja tutkielman rajaukset.....	3
1.3 Oikeusteoreettinen näkökulma ja tutkielman rakenne	4
2 Tutkielman normipohja ja keskeiset käsitteet.....	9
2.1 Oikeudenmukainen oikeudenkäynti	9
2.2 Sananvapaus	12
2.3 Oikeus tehokkaaseen puolustukseen	14
II IHMIS- JA PERUSOIKEUSNÄKÖKULMA.....	16
3 Sananvapauden tutkiminen ja rajoittaminen EIT:n oikeuskäytännössä	16
3.1 Tutkittavaksi ottamisen edellytykset	16
3.1.1 Tuomioistuimen toimijoiden valitusoikeus.....	16
3.1.2 Ilmaisun kuuluminen sananvapauden soveltamisalaan.....	17
3.2 Rajoituksen sallittavuuden tutkiminen	18
3.2.1 Sananvapauden kolme rajoittamisedellytystä	18
3.2.2 Lailla säätämisen vaatimus	19
3.2.3 Tavoitteen hyväksyttävyyys.....	20
3.2.4 Välttämättömyys demokraattisessa yhteiskunnassa.....	21
3.3 Valtion harkintamarginaali.....	23
3.3.1 Harkintamarginaalin määrittäminen.....	23
3.3.2 Harkintamarginaali tuomioistuimen toimijoita koskevissa tapauksissa ...	24
3.4 Tuomioistuimen toimijoita koskevan oikeuskäytännön erityispiirteet	25
3.4.1 Aseman merkitys ja ilmaisun vaikutus tuomioistuinlaitoksen luotettavuuteen.....	25
3.4.2 Ilmaisun aihe, asiallisuus sekä motiivin merkitys.....	28
3.4.3 Puuttumisen yhteiskunnalliset seuraukset sekä pelotevaikutus	30

3.5	Harkintaa	30
III TEOREETTINEN NÄKÖKULMA.....		32
4	Rikosoikeudenkäynnin rooliasetelman heijastuminen sananvapauden laajuuteen..	32
4.1	Tuomioistuimen rooli ja prosessinjohtoon laajuus.....	32
4.1.1	Rikosprosessin tavoitteet sekä prosessikäsitykset.....	32
4.1.2	Prosessinjohtoon funktio	35
4.1.3	Prosessinjohtoon laajuuteen vaikuttavat traditionaaliset prosessiperiaatteet 37	
4.1.4	Tuomarin kyselyvelvollisuus	39
4.1.5	Hyödyntämiskielto ja itsekriminointisuoja	40
4.1.6	Kurinpitovaltaan liittyvät toimenpiteet	42
4.2	Syyttäjä.....	44
4.2.1	Syyttäjä rikosoikeudellisen vastuun toteuttajana	44
4.2.2	Syyttäjän toimintaa ohjaavat periaatteet	45
4.2.3	Hyvä syyttäjätapa	46
4.3	Puolustus	48
4.3.1	Puolustuksen toimintaa ohjaavat normit	48
4.3.2	Lojaalivelvollisuus ja salassapitovelvollisuus	48
4.3.3	Hyvä asianajatapa.....	50
4.4	Harkintaa	52
IV ERITYINEN OSA		54
5	Ideaaliprosessi ja prosessuaalisten oikeuksien kehitystrendit	54
5.1	Prosessuaalisten oikeuksien kehitystrendit ja sananvapauden toteutuminen ...	54
5.1.1	Prosessioikeuden kansainvälistyminen sekä prosessuaalisten oikeuksien sääntelemättömyys.....	54
5.1.2	Perusoikeusmyönteinen laintulkinta ja päätösten perusteleminen.....	55
5.1.3	Tuomioistuinkeskeisen oikeuskäsityksen vahvistuminen ja tuomarin persoonan korostuminen	57
5.2	Sananvapauden toteutuminen ideaaliprosessissa	58
5.2.1	Ideaaliprosessin merkitys	58
5.2.2	Vuorovaikutteisuus ja oikean keskusteluilmapiiirin luominen	59
5.2.3	Kurinpito ja osapuolten tasavertainen kuuleminen	61

5.3	Harkintaa	63
6	Päätelmät.....	65

LÄHTEET

Artikkelit ja kirjallisuus

Arai-Takahashi Y, *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR* (Intersentia 2002)

Dijkstra S, 'The Freedom of the Judge to Express His Personal Opinions and Convictions under the ECHR' (2017) 13 *Utrecht Law Review* 1

Ervo Laura, *Oikeudenmukainen oikeudenkäynti* (WSOY cop 2005)

Ervo Laura, *Oikeudenkäynnin oikeudenmukaisuusvaatimus - Käsikirja Lainkäyttäjille* (Laura Ervo ja Alma Talent Oy 2008)

Ervo Laura, 'Euroopan Ihmisoikeustuomioistuimen tuomio 21.3.2002, Nikula-Tapaus. Sananvapaus. Suhteellisuusperiaate', *Lakimies*, 2002:5, s.810-829

Fredman Markku, *Rikosasianajajan Käsikirja* (Talentum 2013)

Fredman Markku, *Puolustajan rooli : Rikoksesta epäillyn ja syytetyn avustajan roolin kehitys Suomessa 1980-luvulta nykypäivään* (Alma Talent Oy 2018)

Hirvelä Päivi ja Heikkilä Satu, *Ihmisoikeudet : Käsikirja EIT:n oikeuskäytäntöön* (Alma Talent 2017)

Jokela Antti, *Oikeudenkäynti III. Pääkäsittely, todistelu ja tuomio* (2nd edn, Talentum 2015)

Jokela Antti, 'Oikeudenkäynti I. Oikeudenkäynnin perusteet, periaatteet ja instituutiot' (*Alma Talent Oy*, 2016)

Jokela Antti, *Rikosprosessioikeus* (Alma Talent Oy 2018)

Koskinen Seppo ja Kulla Heikki, *Virkamiesoikeuden perusteet* (Talentum 2009)

Koulu Riikka, Koulu Risto ja Koulu Sanna, *Tuomarin Roolit Tuomioistuimissa* (Alma Talent Oy ja Lakimiesliiton kustannus 2019)

Linna Tuula, *Prosessioikeuden oppikirja* (Alma Talent Oy ja Lakimiesliiton kustannus 2019)

Määttä Pekka, 'Rikosasian joutuisa käsittely - Perusoikeus ja tuomarin velvollisuus' (2014) 3 *Lakimies* 429

Pellonpää Matti, *Euroopan Ihmisoikeussopimus* (Talentum 2005)

Pellonpää Matti ym., *Euroopan Ihmisoikeussopimus* (5th edn, Talentum 2012)

Sundström Zacharias, *Oikeudenmukainen tuomio - Tuomarin harkinta rikosasiassa - Kansalliset ja Kansainväliset vaikutteet tuomarin harkinnassa* (Edita Publishing Oy 2011)

- Tapanila Antti, 'Tuomarin eettiset periaatteet' (2013) XLVI Oikeustiede - Jurisprudentia 222
- Thorgeirsdottir Herdís, *Journalism Worthy of the Name: A Human Rights Perspective on Freedom Within the Press* (Lund University Press 2003)
- Tiilikka Päivi, *Sananvapaus ja yksilön suoja : Lehtiartikkelin aiheuttaman kärsimyksen korvaaminen* (WSOYpro 2007)
- Tiilikka Päivi, 'Sananvapaus, yksilönsuoja ja lähdesuoja Ruotsissa, Norjassa ja Alankomaissa sekä Euroopan Ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännössä' (2010)
- Toivola Jarmo, 'Asianajajan ja syyttäjän toiminnasta rikosprosessissa', *Defensor Legis* 2000:4, s.593-605
- Tolvanen Matti, 'Asianosaisten ja tuomioistuimen roolit todistelussa' *Lakimies*, 2006:7–8, s.1325-1343
- Turtiainen Kari (ed), *Oikeudenkäynti rikosasioissa* (Rovaniemen hovioikeuspiiri 2013)
- Turunen Santtu, 'Oikeudenkäyntiasiamiehen ja -avustajan totuusvelvollisuus oikeudenkäynnissä.' (1999) 3 *Defensor Legis* 468
- Vaitoja Jari, *Väittämistaakka, tuomarin kyselyvelvollisuus ja pakottavan yksityisoikeudelliseen sääntelyyn perustuvien vaatimusten tutkiminen siviiliprosessissa* (Suomalainen Lakimiesyhdistys 2014)
- Verpeaux Michel, *Freedom of Expression – Europeans and Their Rights* (Council of Europe 2010)
- Viljanen Veli-Pekka, 'Perusoikeusuudistus ja kansainväliset ihmisoikeussopimukset' *Lakimies*, 1996:5–6, s.788-815
- Viljanen Veli-Pekka, *Perusoikeuksien rajoitusedellytykset* (WSLT 2001)
- Virolainen Jyrki, *Materiaalinen prosessinjohto* (Lakimiesliiton kustannus 1988)
- Virolainen Jyrki, *Rikosprosessioikeus. 2, Rikosprosessin Osalliset* (WSOY lakitieto 2004)
- Virolainen Jyrki ja Pölönen Pasi, *Rikosprosessioikeus : 1, Rikosprosessin perusteet* (Verkkojulk, WSOYpro cop 2003)
- Virolainen Jyrki ja Pölönen Pasi, *Rikosprosessioikeus. 2, Rikosprosessin osalliset* (WSOY lakitieto 2004)
- Ylönen Markku, *Asianajajaoikeus : Laki, säännöt ja tapaohjeet* (2nd edn, Alma 2018)

Virallislähteet

HE 46/2014 vp

HE 131/1996 vp

Tuomioistuinratkaisut**Euroopan ihmisoikeustuomioistuin**

A. v. Finland, no. 44998/98, 8.1.2004

Airey v. Ireland, no. 6289/73, 9.10.1979

Artico v. Italia, no. 6694/74, 13.5.1980

Baka v. Hungary, no. 20261/12, 23.6.2016

Bono v. France, no. 29024/11, 15.12.2015

De Haes and Gijssels v. Belgium, no. 19983/92, 24.2.1997

Fayed v. the United Kingdom, no. 17101/90, 21.9.1994

Golder v. the United Kingdom, no.4451/70, 21.2.1975

Guja v. Moldova, no. 14277/04, 12.2.2008

Handyside v. United Kingdom, no. 5493/72, 7.12.1976

Harabin v. Slovakia, no. 58688/11, 20.11.2012

Janowski v. Poland [GC], no. 25716/94, 21.1.1999

Karhuvaara ja Iltalehti v. Finland, 53678/00, 16.11.2004

Kudeshkina v. Russia, no. 29492/05, 26.2.2009

Mor v. France, 28198/09, 15.12.2011

Morice v. France, no. 29369/10, 23.4.2015

Murat Vural v. Turkey no. 9540/07, 21.10.2014

Nikula v. Suomi, no. 31611/96, 21.3.2002

Pedersen and Baadsgaard v. Denmark, 68693/01, 14.10.2004

Pentikäinen v. Finland no. 11882/10, 20.10.2015

Pitkevich v. Russia, no. 47936/99, 8.2.2001

Rizos and Daskas v. Greece, 65545/01, 27.5.2004

Schöpfer v. Switzerland, no. 25405/94, 20.5.1998

Suominen v. Finland, no. 37801/97, 1.7.2003

The Sunday Times v. the United Kingdom (no. 1), no. 6538/74, 26.4.1979

Tourancheau and July v. France, no.53886/00, 24.11.2005

Wille v. Liechtenstein, no. 28396/95, 28.10.1999

Vogt v. Germany, no. 17851/91, 2.9.1996

Hovioikeudet

Helsingin HO, 06.06.2008/1669

Korkein oikeus

KKO 2019:18

KKO 2017:65

KKO 2016:96

KKO 2013:98

KKO 2010:40

Valtakunnan syyttäjävirston päätökset

Valtakunnan syyttäjävirston ratkaisu, 17/41/12, 27.8.2013

Apulaisvaltakunnan syyttäjän sijaisen päätös, 125/ 41/99, 31.5.2000

Apulaisvaltakunnansyyttäjän päätös, 2/41/02, 4.5.2004

Apulaisvaltakunnansyyttäjän sijaisen päätös, 85/41/04, 12.4.2005

Valtakunnan syyttäjävirston ratkaisu, 125/41/99, 31.5.2000

Valtakunnan syyttäjävirston ratkaisu, 4/12/00, 28.4.2000

Valtakunnan syyttäjävirston ratkaisu 125/41/99 31.5.2000

Valtakunnan syyttäjävirston ratkaisu 4/12/00 28.4.2000

Säädökset

Euroopan ihmisoikeussopimus SopS 18–19/1990

Euroopan unionin perusoikeuskirja EUVL C 326 26.10.2012

Kansalaisyhteisöjä ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus SopS 7– 8/1976

Laki asianajajista 496/1958

Laki luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista 715/2011

Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 689/1997

Laki syyttäjälaitoksesta 32/2019

Oikeudenkäymiskaari 4/1734

Rikoslaki 39/1889

Suomen perustuslaki 731/1999

Virallislähteet

HE 131/1996 vp

PeVM 25/1994

Muut lähteet

Hyvää asianajotapaa koskevat ohjeet

Tuomarin eettiset periaatteet

Tuomariliiton tiedote: Tuomioistuimiin kohdistuvat epäasialliset vaikuttamisyrietykset ja työssä jaksaminen, 21.5.2019

LYHENNELUETTELO

art.	Artikla
EIS	Euroopan ihmisoikeussopimus (Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi)
EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
EN	Euroopan Neuvosto
EU	Euroopan unioni
HE	Hallituksen esitys Eduskunnalle
KKO	Korkein oikeus
KP-sopimus	YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (30.1.1976/108)
L	laki
LaVM	Eduskunnan lakivaliokunnan mietintö
OK	Oikeudenkäymiskaari (1.1.1734/4)
PeVL	Eduskunnan perustuslakivaliokunnan lausunto
PeVM	Eduskunnan perustuslakivaliokunnan mietintö
PL	Perustuslaki
RL	Rikoslaki (19.12.1889/39)
ROL	Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa (11.7.1997/689)
YK	Yhdistyneet kansakunnat

I JOHDANTO-OSA

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimusaiheena tuomioistuimen toimijoiden sananvapaus

Sananvapaus on laajasti keskusteltu ja kiistelty kansainvälinen käsite. Suomessa kiihtynyt maahanmuutto sekä yleisen yhteiskunnallisen ilmapiirin kiristyminen ovat vauhdittaneet keskustelua entisestään. Sananvapaudella on pitkä historia ja sitä pidetäänkin useimmiten yhtenä tärkeimmistä yhteiskunnan tukipilareista ja oikeusvaltion ominaispiirteenä. Toisaalta myös sananvapauden rajoittamista puolustavia tahoja on monia. Sananvapautta voidaan pitää myös politisoituneena käsitteenä, sillä eri tahot pyrkivät osallistumaan sen määrittelyyn ja tuottamaan erilaisia tulkintoja sen sisällöstä.

Sananvapauden asema perus- ja ihmisoikeutena on vankka ja sen rajoittaminen on mahdollista vain tiettyjen edellytysten täytyessä. Niitä rajoja, jotka määrittävät miten ja milloin perusoikeuksiin voidaan puuttua, kutsutaan rajoitusedellytyksiksi. Perusoikeusmyönteisen laintulkinnan merkityksen kasvaessa, myös suomalaiset tuomioistuimet ovat viime aikoina yhä useammin joutuneet ratkaisemaan sananvapauden rajoittamiseen liittyviä kysymyksiä. Usein näissä oikeustapauksissa on ollut kyse yksittäisen julkisen henkilön lausunnoista tai tämän julkaisemista kommentteista sosiaalisessa mediassa, mutta yhteiskunnallisen ilmapiirin kiristyminen heijastuu myös tuomioistuilaitoksen toimijoihin ja heidän suorittamaan työhön. Keväällä 2019 on muun

muassa uutisoitu laajasti Tuomariliiton teettämästä kyselystä, jonka mukaan kaksi kolmesta tuomarista on joutunut epäasiallisen käytöksen tai vaikuttamisen kohteeksi.¹

Myös oikeuslaitoksen toimijoiden omaa sananvapautta on päädytty pohtimaan useampaan otteeseen. Erityisen suuri merkitys Suomen prosessuaalisten perus- ja ihmisoikeuksien kehittymisen osalta oli Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen (jäljempänä EIT) edennyt Nikula v. Suomi -tapaus, jossa syytetyn oikeudenkäyntiavustaja kritisoi syyttäjää ja väitti tämän syyllistyneen roolimanipulointiin. EIT totesi, että kantajan sananvapautta oli rikottu, kun kansallinen tuomioistuin oli katsonut hänen syyllistyneen syyttäjän herjaukseen. Paljon keskustelua herättänyt tuomio oli kuitenkin äänestyksen lopputulos. Vähemmistöön jääneet tuomarit jättivät asiassa loppulausunnon, jonka mukaan sananvapautta ei olisi rikottu, ottaen huomion syyttäjään kohdistuneiden syytöksien vakavuuden sekä sen tosiasian, että oikeudenkäyntiavustajalle rangaistukseksi määrätty sakko oli lopulta poistettu ja valittaja oli joutunut maksamaan vain korvauksia. Tapauksessa korostui erityisesti tuomarin vastuu toteuttaa prosessinjohtoa sellaisella tavalla, että osapuolten sananvapaus pystytään takaamaan tuomioistuinkäsittelyn aikana.

Tämä pro gradu -tutkielma käsittelee tuomioistuimen velvollisuutta puuttua oikeudenkäynnissä käytävään keskusteluun. Pyrkimyksenä on selventää sananvapauden rajoittamiseen liittyvää säännöstöä sekä selvittää, kuinka tuomarit voisivat entistä paremmin prosessinjohtonsa puitteissa tukea prosessin sujuvaa etenemistä, ja sitä kautta varmistaa samanaikaisesti sekä sujuvan ja selkeän prosessin toteutumisen että varmistua eri toimijoiden sananvapauden riittävästä toteutumisesta.

Tutkielman pääasiallinen tutkimusongelma on, missä tilanteissa tuomarin tulee puuttua oikeudenkäynnissä käytävään keskusteluun ja kuinka aktiivista prosessinjohton tulisi olla. Tutkimusongelmaan pyritään vastaamaan pureutumalla seuraaviin alakysymyksiin.

- Milloin puuttuminen oikeudenkäynnissä käytävään keskusteluun ylittää sallittavan sananvapauden rajoittamisen kynnyksen?

¹Kts. Tuomariliiton tiedote:

https://asiakas.kotisivukone.com/files/tuomariliitto.kotisivukone.com/Tiedote_21.5.2019_-_Tuomioistuimiin_kohdistuvat_epaasialliset_vaikuttamisyriytykset_ja_tyossa_jaksaminen.pdf

- Millainen puhetapa tuomioistuinkäsittelyssä on hyvän tavan vastaista?
- Kuinka tuomioistuimen toimijoiden sananvapaus eroaa toisistaan?
- Mitä (prosessinjohto)keinoja tuomari voi käyttää keskusteluun puuttumiseksi ja missä määrin näitä keinoja tulisi käyttää?

1.2 Tutkimusmenetelmät ja tutkielman rajaukset

Tutkielmassa hyödynnetään rikosprosessioikeuden alueelle sijoittuvaa oikeusdogmatiikkaa, kuten oikeustieteellisiä aikakausjulkaisuja sekä oikeudellista kirjallisuutta. Sananvapauden ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin kannalta keskeiset prosessiperiaatteet ilmenevät Euroopan ihmisoikeussopimuksessa ja perustuslaissa, ja siksi tutkielmassa hyödynnetään myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntöä runsain määrin. Tutkielma sisältää myös teoreettisen lainopillisen näkökulman, sillä etenkin tuomarin aktiivisuutta koskevassa osuudessa hahmotellaan tuomarin toimintaa vallitsevia sääntöjä prosessikäsitysten ja prosessiperiaatteiden avulla.

Tässä tutkielmassa oikeudenmukainen oikeudenkäynti nähdään kansainvälisten ihmisoikeuksien ratifioinnin myötä muodostuneena yläkäsitteenä, jonka alle prosessuaaliset perusoikeudet ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tulkintakäytännön asettamat vähimmäisvaatimukset lukeutuvat. Sananvapautta taas pidetään yhtenä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumisen edellytyksistä. Myös oikeutta tehokkaaseen puolustukseen voidaan pitää olennaisena tämän tutkielman osalta, sillä se kuuluu Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännön määräämään oikeudenkäynnin oikeudenmukaisuuden vähimmäisvaatimukseen, ja se on huomioitava erityisesti silloin, kun tuomioistuinkäsittelyn aikana pyritään rajoittamaan puolustuksen sananvapautta.

Tutkielman aihepiiri on rajattu siten, että tutkielmassa käsitellään ainoastaan yleisiä tuomioistuinta, jolloin muut viranomaiset ja lainkäyttöelimet jätetään tutkimuskohteen ulkopuolelle. Tarkastelun kohteeksi on valittu rikosprosessi ja sen osapuolet tutkielman laajuuden rajoittamiseksi, ja tutkimuskohteeksi on nimenomaisesti valittu tuomioistuinkäsittely ja suullinen pääkäsittely. Tutkielmassa ei tämän vuoksi esimerkiksi

vertailla tutkimuskohteiden sananvapauden laajuutta pääkäsitteilyn ulkopuolella ja heidän vapaa-aikanaan. Tuomioistuimen toimijoiden sananvapauden laajuutta koskevassa osuuksissa keskitytään nimenomaisesti syytetyn puolustajan/asianajajan sekä syyttäjän sananvapauteen. Tuomari nähdään tässä tutkielmassa eräänlaisena sananvapauden vahtikoirana, jonka velvollisuutena on varmistaa prosessiosapuolien sananvapauden toteutuminen. Tutkielman tarkemman tarkastelun ulkopuolelle jäävät asianomistajan sekä syytetyn tilannekohtainen sananvapaus. Tämä rajaus perustuu osittain tutkielman laajuuden rajoittamiseen, mutta myös siihen, että puolustaja sekä syyttäjä nähdään näiden osapuolten edustajana/avustajana ja heidän katsotaan siten olevan pitkälti vastuussa päämiehensä tai myötäpuolensa sananvapauden toteutumisesta. Toisaalta esimerkiksi syytetyn henkilökohtainen sananvapaus tuomioistuinkäsittelyssä sekä sen ulkopuolella, olisi mielenkiintoinen mahdollinen tutkimuskohde.

1.3 Oikeusteoreettinen näkökulma ja tutkielman rakenne

Tutkielman johdanto-osassa tutustutaan tutkimustehtävään sekä määritellään tutkielman kolme keskeisintä käsitettä: oikeudenmukainen oikeudenkäynti, sananvapaus sekä oikeus tehokkaaseen puolustukseen. Nämä käsitteet muodostavat tutkielman normipohjan, joka toimii lähtökohtana tutkielman teemaa lähestyttäessä. Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimus (EIS) on ollut valtiosisäisesti voimassa Suomessa vuodesta 1990 lukien ja sen sisältö on saatettu voimaan lailla. Sopimuksen kuudennessa artiklassa, joka koskee oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä, määritellään tärkeimmät prosessuaaliset ihmisoikeudet. Ne ilmentävät puolestaan prosessuaalisia arvoja, eli käsityksiä siitä, millainen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin tulisi olla.² Näihin arvoihin palataan tutkielman useammassa kohdassa.

Tutkielman toisessa osassa siirrytään varsinaisen tutkimusteeman ääreen ja tutkimusteemaa lähestytään ihmis- ja perusoikeusnäkökulmasta. Tässä osassa keskitytään

² Jyrki Virolainen ja Pasi Pölönen, *Rikosprosessioikeus. 1, Rikosprosessin perusteet* (WSOY Lakitieto 2003) s.53-54.

erityisesti EIS 10 artiklassa määriteltyyn sananvapauteen ja sen rajoitusedellytyksiin, pitäytyen lähinnä voimassa olevan lainsäädännön sekä EIT:n oikeuskäytännön tarjoamissa mahdollisuuksissa toteuttaa rikosprosessi siten, että sekä prosessin oikeudenmukaisuuteen että sananvapauteen liittyvät tavoitteet toteutuisivat parhaalla mahdollisella tavalla.

Tutkielman kolmannessa osassa tutkimusteemaa lähestytään tuomioistuimen rooliin valossa. Etenkin tuomarin rooliin keskittyvä osio sisältää teoreettisen osuuden, jossa haetaan vastauksia tuomarin aktiivisuuteen liittyviin kysymyksiin rikosprosessiteoreettisesta näkökulmasta. Lopuksi neljännessä osassa tehtyjen havaintojen perusteella pohditaan, kuinka prosessin oikeudenmukaisuus ja sananvapaus saadaan toteutettua parhaalla mahdollisella tavalla rikosoikeudenkäynnin suullisessa pääkäsittelyssä. Tämän pohjalta tutkielman erityisessä osassa luodaan niin sanottu ideaaliprosessi, jossa huomioidaan sekä sananvapauteen että oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin liittyvät vaatimukset. Ratkaisuna tarjotaan kaikkien prosessin osallisten aktiivista osallistumista, tuomarin rohkeaa prosessinjohtoa, tuomioistuimen toimijoiden välistä yhteistyötä sekä valittujen toimintatapojen perustelemista.

Perinteisesti rikosoikeudenkäynnin tavoitteeksi on määritelty aineellisen totuuden selvittäminen. Toisaalta yhä useammat tutkijat ovat todenneet, että oikeudenkäynnissä voidaan päästä ainoastaan normien määrittämään, prosessuaaliseen totuuteen. Tässä tutkielmassa yhdyin Matti Tolvasen näkemukseen, jonka mukaan rikosoikeudenkäynnin tehtävänä on määritellä konflikti ja tämän jälkeen ratkaista asia molempia osapuolia kuunnellen, jolloin turvataan sekä syytetyn, että rikoksen uhrin perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen sekä ratkaistaan tapaus voimassa olevan lainsäädännön ja oikeuskäytännön perusteella.³ Muita tämän näkökannan puolustajia ovat muun muassa Virolainen ja Pölönen. Prosessuaalisen totuuteen pyrkimisen ydinajatus on, että osapuolien perus- ja ihmisoikeuksien huomioiminen oikeusprosessissa on ehdotonta legitiimin lopputuloksen aikaansaamiseksi. Siihen, kuinka aktiivisesti tuomarin tulisi osallistua tämän ns.

³ Matti Tolvanen, 'Asianosaisten ja tuomioistuimen roolit todistelussa' (2006) 7–8 Lakimies 1325, s.1329. Toisaalta muun muassa Ervasti on tutkinut totuuden ja joustavuuden välistä yhteyttä ja todennut ettei totuus tule parhaimmalla mahdollisella tavalla esiin vastakkain asettelevassa menettelyssä. Hänen mukaansa oikeudenkäynnissä käytävä polarisoitunut keskustelu on vääristävää ja yksinkertaistaa asioita, jonka vuoksi lopputuloksen reiluus voidaan kyseenalaistaa (kts. Ervasti, Tuomioistuinten riidanratkaisu. Lakimies 7–8/2005, s. 1086–1102)

normatiivisen totuuden selvittämiseen vaikuttavat muun muassa prosessikäsitteet ja prosessioikeuden traditionaaliset periaatteet, joita käsitellään tuomarin prosessinjohtoa sekä tuomioistuimen toimijoiden rooleja koskevassa osuudessa.

Ihmisoikeussopimuksessa määrättyjen ihmisoikeuksien merkitys lainkäytössä voidaan luokitella joko *välittömäksi* tai *tulkintavaikutukseksi*. Samaa luokittelua voidaan soveltaa myös perusoikeuksiin. Ihmisoikeuksien välitön vaikutus tarkoittaa, että asianosaisilla on oikeus vedota niihin suoraan, koska EIS on liitetty osaksi Suomen oikeusjärjestystä. Käytännössä tuomioistuin voi siten ratkaista esimerkiksi rikosoikeudenkäyntiä koskevan prosessuaalisen ongelman suoraan ihmisoikeusmääräyksen perusteella. Ihmisoikeuksien tulkintavaikutus tarkoittaa taas sitä, että ihmisoikeudet on otettava huomioon myös kansallista lainsäädäntöä tulkittaessa. Esimerkiksi rikosprosessia koskevia kansallisia prosessisäännöksiä tulisi siis tulkita siten, että tulkinta on sopusoinnussa ihmisoikeuksien kanssa.⁴ Tulkintavaikutuksen ja välittömän vaikutuksen myötä, prosessuaaliset perusoikeudet ja ihmisoikeudet ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Siinä missä ihmisoikeudet määrittävät minimisuoajatason perusoikeuksien kansalliselle toteuttamiselle, perusoikeuksien tulisi taata kansainvälisten ihmisoikeussopimusten edellyttämää minimisuoajatasa paremmat oikeudet.⁵

Sananvapaus sekä oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ovat keskeisiä ihmis- ja perusoikeuksia. Toisaalta myös oikeutta kunniaan ja yksityisyyteen voidaan pitää tärkeänä osana oikeusprosessia. Tutkielmassa törmätään usein tapauksiin, joissa pyritään turvaamaan yhden prosessuaalisen oikeuden toteutuminen ja joudutaan samalla rajoittamaan toisen prosessuaalisen oikeuden toteutumista. Tuolloin on kyse niin sanotusta perus- tai ihmisoikeuksien välisestä *kollisiotilanteesta*. Tyypillisenä esimerkkinä tästä voidaan pitää sellaista tilannetta, jossa oikeudenkäynnin aikana pyritään turvaamaan syytetyn oikeus tehokkaaseen puolustukseen sekä oikeus sananvapauteen, mutta joudutaankin tilanteeseen, jossa vaarana on loukata vastapuolen oikeutta kunniaan ja yksityisyyteen⁶. EIT:n oikeuskäytäntö osoittaa, että oikeuksien

⁴ Virolainen ja Pölönen (n 2) s.54.

⁵ Veli-Pekka Viljanen, *Perusoikeuksien Rajoitusedellytykset* (WSLT 2001); s s.283-285 ja Veli-Pekka Viljanen, 'Perusoikeusuudistus Ja Kansainväliset Ihmisoikeussopimukset' (1996) 5–6 Lakimies s.797-798.

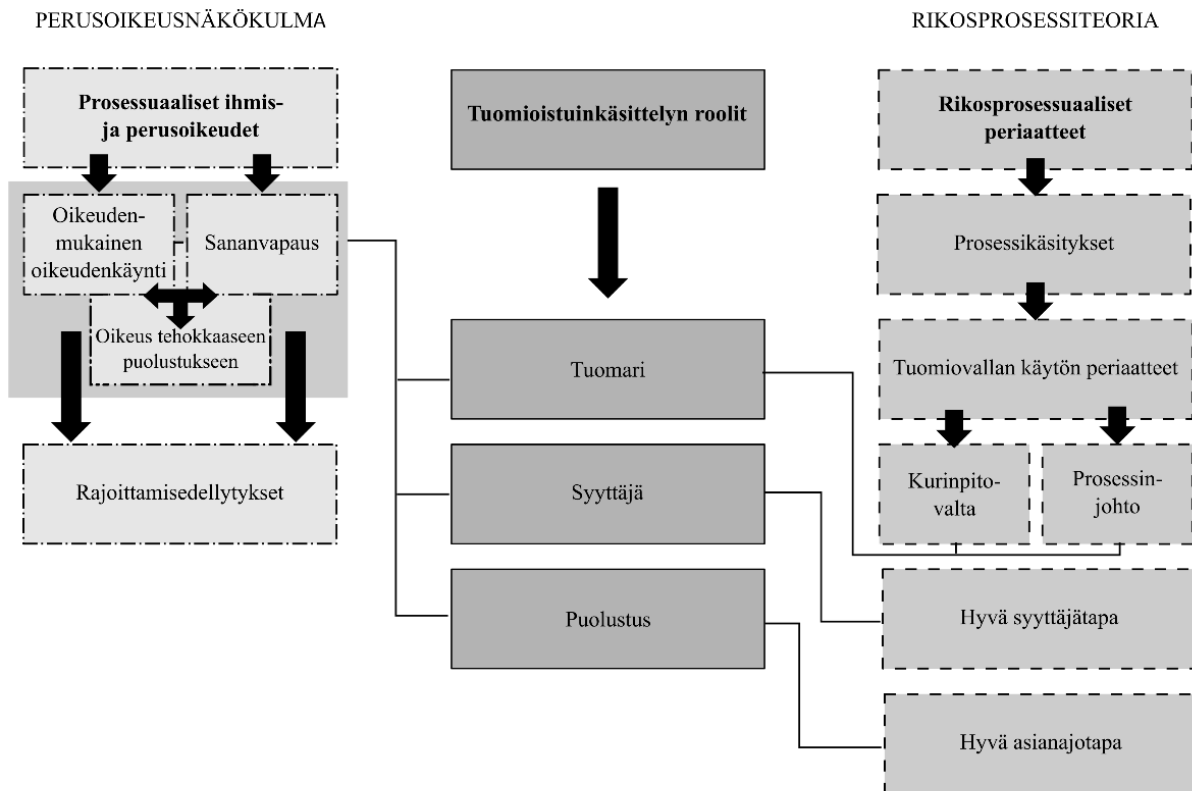
⁶ Ervo Laura, 'Euroopan Ihmisoikeustuomioistuimen Tuomio 21.3.2002, Nikula-Tapaus. Sananvapaus. Suhteellisuusperiaate' (2002) 5 Lakimies. s. 815

välisessä punninnassa on otettava huomioon perusoikeuksien suhteellinen tärkeys ja rajoittamisen vaikutukset yksittäistapauksessa. Muun muassa Jyrki Virolainen ja Pasi Pölönen ovat osuvasti todenneet, että yksilön oikeusturvaintresseillä ja siihen liittyvillä perusoikeuksilla on lähtökohtaisesti korkea painoarvo oikeudenkäynnissä.⁷

Tutkielman oikeusteoreettisen näkökulman sekä rakenteen hahmottamiseksi olen luonut alla olevan kaavion, jossa kuvaillaan, kuinka tuomarin velvollisuus puuttua oikeudenkäynnissä käytävään keskusteluun nähdään tässä tutkielmassa, ja kuinka tähän velvollisuuteen liittyvät monet, toistaan riippuvat tekijät. Ideana on pyrkiä huomioimaan koko perusoikeusjärjestelmä kokonaisuudessaan, jotta lopputuloksena olisi mahdollisimman oikeudenmukainen oikeusprosessi.

⁷ Jyrki Virolainen ja Pasi Pölönen, *Rikosprosessioikeus: 1, Rikosprosessin Perusteet* (Verkojulk, WSOYpro cop 2003). s. 288-289

SANANVAPAUDEN RAJOITTAMINEN TUOMIOISTUINKÄSITTELYSSÄ

Kaavio 1: Sananvapauden rajoittaminen tuomioistuinkäsittelyssä

2 TUTKIELMAN NORMIPOHJA JA KESKEISET KÄSITTEET

2.1 Oikeudenmukainen oikeudenkäynti

”Oikeudenmukainen oikeudenkäynti” on kansainvälisten ihmisoikeussopimusten ratifioinnin myötä muodostunut käsite. Käsitteellä on erityinen merkitys tämän tutkielman osalta, sillä oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä voidaan pitää oikeusprosessin tavoitteena ja se muodostaa siten luontevan lähtökohdan tutkielmalle.

Oikeuden toteutuminen on turvattu sekä kansainvälisesti että kansallisesti. Ihmisoikeutena oikeudenmukainen oikeudenkäynti on turvattu sekä YK:n ihmisoikeuksien julistuksessa ja KP-sopimuksessa⁸ että EU:n ihmisoikeusasiakirjassa ja Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksessa. Samoissa sopimuksissa on säädetty myös seuraavassa osiossa käsiteltävästä sananvapaudesta.⁹

Kansallisella tasolla oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä on säädetty perustuslaissa. Perustuslain 21§ mukaan jokaisella on oikeus saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheetonta viivytystä lain mukaan toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa, sekä oikeus saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen tai muun riippumattoman lainkäyttöelimen käsiteltäväksi.¹⁰ Oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskeva säännös sitoo tuomioistuimia ja muita lain käyttäjiä, joiden on perustuslain 22 § mukaan turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen (PL 22 §)¹¹.

⁸ Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus, 8/1976

⁹ Laura Ervo, *Oikeudenmukainen Oikeudenkäynti* (WSOY cop 2005). s. 1 ja EIS 6 artikla, EU:n perusoikeuskirjan 48 artikla, KP-sopimuksen 14 artikla, PL 21 § ja YK:n ihmisoikeusjulistus 11 artikla ja EIS 10 artikla, EU:n perusoikeuskirjan 11 artikla, KP-sopimuksen 19 artikla, PL 12 § ja YK:n ihmisoikeusjulistus 19 artikla.

¹⁰ Suomen perustuslaki 11.6.1999/731, §21-22§

¹¹ Virolainen ja Pölönen (n 7). s. 70-74

Euroopan ihmisoikeussopimuksessa¹² oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä on säädetty artiklassa numero 6, joka kuuluu seuraavasti:

1. Jokaisella on oikeus kohtuullisen ajan kuluessa oikeudenmukaiseen ja julkiseen oikeudenkäyntiin laillisesti perustetussa riippumattomassa ja puolueettomassa tuomioistuimessa silloin, kun päätetään hänen oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan tai häntä vastaan nostetusta rikossyytteestä. Päätös on annettava julkisesti, mutta lehdistöltä ja yleisöltä voidaan kieltää pääsy koko oikeudenkäyntiin tai osaan siitä demokraattisen yhteiskunnan moraalien, yleisen järjestyksen tai kansallisen turvallisuuden vuoksi nuorten henkilöiden etujen tai osapuolten yksityiselämän suojaamisen niin vaatiessa, tai siinä määrin kuin tuomioistuin harkitsee ehdottoman välttämättömäksi erityisolosuhteissa, joissa julkisuus loukkaisi oikeudenmukaisuutta.
2. Jokaista rikoksesta syytettyä on pidettävä syyttömänä, kunnes hänen syyllisyytensä on laillisesti näytetty toteen.
3. Jokaisella rikoksesta syytetyllä on seuraavat vähimmäisoikeudet:
 - a) oikeus saada viipymättä yksityiskohtainen tieto häneen kohdistettujen syytteiden sisällöstä ja perusteista hänen ymmärtämällään kielellä;
 - b) oikeus saada riittävästi aikaa ja edellytykset valmistella puolustustaan;
 - c) oikeus puolustautua henkilökohtaisesti tai itse valitsemansa oikeudenkäyntiavustajan välityksellä, ja jos hän ei pysty itse maksamaan saamastaan oikeusavusta, hänen on saatava se korvauksetta oikeudenmukaisuuden niin vaatiessa;
 - d) oikeus kuulustella tai kuulustelluttaa todistajia, jotka kutsutaan todistamaan häntä vastaan, ja saada hänen puolestaan esiintyvät todistajat kutsutuiksi ja kuulustelluiksi samoissa olosuhteissa kuin häntä vastaan todistamaan kutsutut todistajat;
 - e) oikeus saada maksutta tulkin apua, jos hän ei ymmärrä tai puhu tuomioistuimessa käytettyä kieltä.”

EIS 6 § 1 artikla soveltuu sekä siviili-, rikos että hallintolainkäytön prosesseihin.¹³ Artiklan sananmuodosta ilmenevät suoraan tietyt oikeudet, kuten oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin, oikeudenkäyntiin kohtuullisen ajan kuluessa,

¹² Euroopan neuvoston toimesta 4.11.1950 Roomassa solmittu Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi, ”Euroopan ihmisoikeussopimus” (EIS)

¹³ Päivi Hirvelä ja Satu Heikkilä, *Ihmisoikeudet : Käsikirja EIT:N Oikeuskäytäntöön* (Alma Talent 2017), s. 304

oikeus oikeudenkäynnin julkisuuteen, tuomioistuimen riippumattomuuteen sekä puolueettomuuteen ja julkisuuteen. Rikosprosessin vaatimukseen kuuluu lisäksi artiklan 2 ja 3 kohdissa mainitun syyttömyysolettaman kunnioittaminen sekä syytetyn vähimmäisoikeuksien toteutuminen.¹⁴

EIS 6 § ei määrää yksityiskohtaisesti millainen rikosoikeudenkäynnin tulisi olla.¹⁵ EIT:n arvioidessa prosessin oikeudenmukaisuutta tuomioistuin keskittyy lähinnä kokonaisarviointiin, eikä niinkään prosessin yksityiskohtiin.¹⁶ EIT:n oikeuskäytäntö osoittaa myös, että tuomioistuin pyrkii hyväksymään kansallisen oikeudenkäyntimenettelyiden eroavuudet myöntämällä valtioille niin sanotun *harkintamarginaalin* (margin of appreciation), joka mahdollistaa määräysten kansallisen rajoittamisen perustelluista syistä.¹⁷ Tämän osoittaa, ettei EIS:n 6 artikla sinänsä määrää tietynlaatuista kansallista oikeudenkäyntimenettelyä, vaan asettaa oikeudenkäynnille vähimmäisvaatimuksia ja antaa sopimusvaltioille vapauden valita millä keinoin vaatimukset toteutetaan. Toisaalta valtion oma lainsäädäntö saattaa tarjota kattavamman suojan kuin ihmisoikeussopimus. EIS 53 artiklan tarkoitus on kontrolloida kansallista harkintavaltaa kieltämällä kansallisen lainsäädännön antaman suojan heikentämisen sillä perusteella, että ihmisoikeussopimuksen järjestelmässä suojan taso on matalampi.¹⁸

EIS 6 artiklan asettamiin vaatimuksiin kuuluu myös sellaisia elementtejä, jotka eivät ilmene artiklan sanamuodosta ja jotka ovat kehittyneet EIT:n oikeuskäytännössä. Tämän tutkielman osalta olennaisia ovat muun muassa pääsy tuomioistuimeen, itsekriminointikielto, kuulemisperiaate, osapuolten tasavertaisuus, oikeus saada perusteltu ratkaisu sekä oikeus tehokkaaseen puolustukseen.¹⁹

EIS 6 artiklassa ei mainita myöskään suoraan tuomarin roolia oikeudenkäynnissä, jota tässä tutkielmassa käsitellään. Artiklasta voidaan kuitenkin johtaa asianosaisten oikeus puolueettomaan tuomariin, vaikkakin puolueettomuusvaatimus on usein yhdistetty itse

¹⁴ *ibid.* s. 356

¹⁵ Virolainen ja Pölönen (n 2) s.55-56.

¹⁶ Hirvelä ja Heikkilä (n 13). s.309-310 ja H. v. Belgium, no. 8950/80, § 40, 30.11.1987 sekä Fayed v. the United Kingdom, no. 17101/90, § 65, 21.9.1994.

¹⁷ Viljanen, *Perusoikeuksien Rajoitusedellytykset* (n 5). s.283-287

¹⁸ *ibid.* s. 283

¹⁹ Hirvelä and Heikkilä (n 13). s.356

tuomioistuimeen eikä nimenomaisesti tuomariin. Käytännössä tuomarin puolueettomuus on kuitenkin keskeisessä roolissa oikeudenmukaisessa oikeudenkäynnissä, sillä tuomioistuimen puolueettomuus edellyttää, että oikeudenkäyntiä johtaa puolueeton tuomari.²⁰

2.2 Sananvapaus

Siinä missä oikeudenmukainen oikeudenkäynti nähdään yläkäsitteenä, jonka alle prosessuaaliset perus- ja ihmisoikeudet lukeutuvat, voidaan sananvapauden todeta olevan yksi oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumisen edellytyksistä.

Kansallisella tasolla sananvapaudesta säädetään perustuslaissa. Sananvapauteen sisältyy oikeus ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä kenenkään ennakolta estämättä. Tarkempia säännöksiä sananvapauden käyttämisestä annetaan lailla (PL 12 §). Sananvapautta voidaan pitää yhtenä yhteiskunnan tärkeimmistä tukipilareista. Se kuuluu perustuslain mukaan jokaiselle, ja siitä nauttivat suomessa kaikenikäiset henkilöt iästä ja kansalaisuudesta riippumatta. Sananvapaus suojaa yhtä lailla suullisen keskustelun ja sähköisen viestinnän, kuin kirjallisuuden tai taiteen kautta tapahtuvan viestinnän.²¹

Perustuslain sananvapautta vastaava säännös löytyy Euroopan ihmisoikeussopimuksen kymmenennestä artiklasta, jossa todetaan seuraavaa:

1. Jokaisella on sananvapaus. Tämä oikeus sisältää vapauden pitää mielipiteitä sekä vastaanottaa ja levittää tietoja ja ajatuksia alueellisista rajoista riippumatta ja viranomaisten siihen puuttumatta. Tämä artikla ei estä valtioita tekemästä radio-, televisio- ja elokuvayhtiöitä luvanvaraisiksi.

²⁰ Riikka Koulu, Risto Koulu and Sanna Koulu, *Tuomarin Roolit Tuomioistuimissa* (Alma Talent Oy ja Lakimiesliiton kustannus 2019) s.219-221. Kts. lisää tuomarin puolueettomuusvaatimuksista Pellonpää 2005 s. 352

²¹ Päivi Tiilikka, 'Sananvapaus, Yksilönsuoja ja Lähesuoja Ruotsissa, Norjassa Ja Alankomaissa Sekä Euroopan Ihmisoikeustuomioistuimen Ratkaisukäytännössä' (2010). s. 13-15

2. Koska näiden vapauksien käyttöön liittyy velvollisuuksia ja vastuuta, se voidaan asettaa sellaisten muodollisuuksien, ehtojen, rajoitusten ja rangaistusten alaiseksi, joista on säädetty laissa ja jotka ovat välttämättömiä demokraattisessa yhteiskunnassa kansallisen turvallisuuden, alueellisen koskemattomuuden tai yleisen turvallisuuden vuoksi, epäjärjestyksen tai rikollisuuden estämiseksi, terveyden tai moraalin suojaamiseksi, muiden henkilöiden maineen tai oikeuksien turvaamiseksi, luottamuksellisten tietojen paljastumisen estämiseksi, tai tuomioistuinten arvovallan ja puolueettomuuden varmistamiseksi.

Sananvapauden perusoikeusasema vaikuttaa vahvasti oikeuden rajoittamismahdollisuuksiin. Eduskunnan perustuslakivaliokunnan laatimien perusoikeuksien yleisten rajoitusedellytysten mukaan perusoikeuden rajoittaminen on mahdollista vain, jos rajoitukset ovat laissa säädettyjä, täsmällisiä ja tarkkarajaisia, hyväksyttäviä ja oikeassa suhteessa hyväksyttävään rajoitustarkoitukseen. Tavallisella lailla ei myöskään voida säätää perusoikeuden ytimeen ulottuvaa rajoitusta, eivätkä rajoitukset saa olla ristiriidassa Suomen kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa.²²

EIS:n 10 artiklan toisessa momentissa todetaan, että sananvapaus voidaan asettaa sellaisten rajoitusten ja rangaistusten alaiseksi, joista on säädetty laissa ja jotka ovat välttämättömiä demokraattisessa yhteiskunnassa kansallisen turvallisuuden, alueellisen koskemattomuuden tai yleisen turvallisuuden vuoksi. Muita rajoittamisperusteita ovat artiklan mukaan epäjärjestyksen tai rikollisuuden estäminen, terveyden tai moraalin suojaaminen, muiden henkilöiden maineen tai oikeuksien turvaaminen, luottamuksellisten tietojen paljastumisen estäminen sekä tuomioistuinten arvovallan ja puolueettomuuden varmistaminen. Lisäksi Euroopan Ihmisoikeussopimuksen 17 säädetään oikeuden väärinkäytöstä. Artiklassa todetaan, ettei mitään sopimuksen takaamaan oikeutta tulkita siten, että se antaisi henkilölle oikeuden ryhtyä sellaiseen tekoon, jonka olisi sopimuksen tarkoituksen vastainen.²³ Käytännössä tämä tarkoittaa, että EIT voi todeta, että tietty lausuma ei lainkaan nauti sananvapauden antamaa suojaa, jos kyseinen lausuma on vastoin EIS:n sopimuksen tarkoitusta. Joissain tapauksissa on

²² Veli-Pekka Viljanen, *Perusoikeuksien rajoitusedellytykset* (WSLT 2001) s.37-39. ja PeVM 25/1994 s.4-5

²³ EIS 17 art

puhuttu tässä yhteydessä sananvapauden väärinkäytöstä²⁴. On kuitenkin mainittava, että tapaukset, jossa EIT on lähestynyt tiettyä lausumaa sananvapauden väärinkäyttönä²⁵, ovat huomattavasti harvinaisempia kuin artiklan 10.2 perusteella tuomitut tapaukset.

Erityisesti viimeisellä rajoittamisperusteella, eli tuomioistuinten arvovallan ja puolueettomuuden suojelulla, on merkitystä tämän tutkielman osalta, sillä sopimusvaltiot ovat usein viitanneet tuomioistuimen arvoaltaan Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa, silloin kun he ovat päätyneet rajoittamaan oikeuslaitoksen toimijoiden sananvapautta tuomioistuimessa. Toisaalta myös muiden henkilöiden maineen turvaaminen saattaa tulla kyseeseen tapauksissa, jossa tuomioistuimen toimija on ylittänyt sallittavan kritiikin rajat ja loukannut toisen henkilön kunniaa tai mainetta menemällä henkilökohtaisuuksiin. Näitä rajoittamisperusteita käsitellään laajemmin seuraavassa osassa, jonka teemana on sananvapauden rajoittaminen EIT:n oikeuskäytännön valossa.

2.3 Oikeus tehokkaaseen puolustukseen

Euroopan ihmisoikeussopimuksen vaatimus oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä takaa rikoksesta epäillylle tai syytetylle suhteessa enemmän oikeuksia kuin asianomistajalle, sillä EIS 6 artiklan 6.3 kohdasta löytyvät syytetyn vähimmäisoikeudet, jotka eivät koske asianomistajia. Yksi näistä syytetyn vähimmäisoikeuksista on oikeus tehokkaaseen puolustukseen, joka voidaan johtaa sekä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin edellytyksenä olevasta kontradiktorisuusperiaatteesta, että EIS 6 § 3 artiklan (c)-kohdasta, jossa todetaan, että jokaisella rikoksesta syytetyllä on "oikeus puolustautua henkilökohtaisesti tai itse valitsemansa oikeudenkäyntiavustajan välityksellä...". Tämän kohdan tarkoitus on turvata, että syytetyllä on riittävä puolustautumisen mahdollisuus sekä oikeus oikeudenkäyntiavustajaan²⁶.

²⁴ Neuvonen ym. (2015) *Vihapuhe Suomessa*, s.37

²⁵ Katso esim. *Garaudy v. Ranska*, nr. 65831/01, jossa kyse Holokaustin kieltämisestä

²⁶ Hirvelä ja Heikkilä (n 6). s.535-536

EIT:n oikeuskäytännöstä ilmenee, että oikeutta tehokkaaseen puolustukseen on pidetty erittäin tärkeänä prosessuaalisena ihmisoikeutena. Puolustuksen oikeuksien ja toisten prosessuaalisten ihmisoikeuksien törmätessä, EIT on kuitenkin pitänyt puolustuksen oikeuksien kaventamista mahdollisena, mikäli siihen on ollut riittävän painava ja hyväksyttävä syy. Näin on todennut myös Laura Ervo, painottaen kuitenkin, että tapauksissa, jossa puolustuksen oikeuksia on rajoitettu joiltain osin, niiden rajoittamista on pyritty kompensoimaan korostamalla puolustuksen oikeuksia muulla tavoin.²⁷

Oikeudella tehokkaaseen puolustukseen on myös yhteyksiä EIS 10 ja PL 12 § määriteltyyn sananvapauteen, sillä sananvapauden liiallinen rajoittaminen saattaa pahimmassa tapauksessa rajoittaa syytetyn oikeutta puolustautumiseen. Samalla tehokas puolustautuminen saattaa vaatia laajaa sananvapauden käyttöä, ja oikeudella tehokkaaseen puolustukseen voidaankin motivoida puolustuksen oikeutta kritisoida vastapuolta oikeudenkäynnin aikana. Asianajajan tulee tehtävänsä puolesta kiinnittää oikeudenkäynnin aikana huomiota mahdollisiin virheisiin ja puutteisiin sekä vaatia asian asiallista ja moitteetonta käsittelyä. Hänen sananvapautensa liiallinen rajoittaminen saattaisi siten johtaa tilanteeseen, jossa puolustus ei pystyisi kommentoimaan kaikkia asian osalta olennaisia seikkoja. Kritisoidessaan syyttäjän tai tuomioistuimen toimintaa, asianajajan on kuitenkin huolehdittava siitä, että esitetty kritiikki on harkittua ja asiallista.²⁸ Näihin asiallisen kritiikin rajoihin tullaan tutustumaan tässä tutkielmassa sekä kansallisen, että EIT:n oikeuskäytännön valossa.

Tässä tutkielman johdanto-osassa on tutustuttu tutkimustehtävään, sekä määritelty tutkielman kolme keskeisintä käsitettä: oikeudenmukainen oikeudenkäynti, sananvapaus sekä oikeus tehokkaaseen puolustukseen. Nämä käsitteet muodostavat tutkielman normipohjan, joka toimii lähtökohtana tutkielman teemaa lähestyttäessä. Seuraavassa osassa siirrytään tarkastelemaan tuomioistuimen toimijoiden sananvapautta ja sen rajoittamismahdollisuuksista EIT:n oikeuskäytännön avulla.

²⁷ Ervo Laura (n 6). s.824

²⁸ Jyrki Virolainen ja Pasi Pölönen, *Rikosprosessioikeus. 2, Rikosprosessin Osalliset* (WSOY lakitieto 2004) s.426.

II IHMIS- JA PERUSOIKEUSNÄKÖKULMA

3 SANANVAPAUDEN TUTKIMINEN JA RAJOITTAMINEN EIT:N OIKEUSKÄYTÄNNÖSSÄ

3.1 Tutkittavaksi ottamisen edellytykset

3.1.1 Tuomioistuimen toimijoiden valitusoikeus

Suomen Euroopan ihmisoikeustuomioistuimelta sananvapautta koskevissa tapauksissa saamien langettavien tuomioiden määrä on huomattava ja myös tuomioistuimen toimijoiden sananvapautta on käsitelty EIT:ssä useampaan otteeseen. Tässä osiossa lähestytään tuomioistuimen toimijoiden sananvapautta EIT:n oikeuskäytännön valossa. Ensimmäiseksi tutustutaan tutkittavaksi ottamisen edellytyksiin sekä sananvapauden yleisiin rajoitusedellytyksiin. Tämän jälkeen oikeuskäytännöstä on poimittu tiettyjä erityispiirteitä, joilla näyttää olleen erityisen suuri merkitys erityisesti tuomioistuimen toimijoiden sananvapauden laajuutta tarkastellessa. Analyysissä on käytetty sekä Suomea että muita sopimusmaita koskevia valituksia ja siinä on pyritty käyttämään pääosin tapauksia, jotka koskevat nimenomaan tuomioistuimen toimijoiden, kuten asianajajien, syyttäjien ja osittain myös tuomareiden sananvapautta.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen lähestyessä tuomioistuimen toimijoiden sananvapautta koskevaa valitusta, EIT:n on ensimmäiseksi ratkaistava, täyttääkö valitus tutkittavaksi ottamisen edellytykset. EIS 34 artiklan mukaan "Tuomioistuin voi ottaa vastaan valituksia, joissa yksityishenkilö, kansalaisjärjestö tai ryhmä väittää jonkun korkeista sopimuspuolista loukanneen heidän yleissopimuksessa tai sen pöytäkirjoissa tunnustettuja oikeuksiaan. Korkeat sopimuspuolet eivät saa millään tavoin estää tämän oikeuden tehokasta käyttöä." Koska valitusoikeus kuuluu nimenomaisesti yksilöille, julkista valtaa käyttäviä henkilöitä ja virkamiehiä, kuten tuomareita ja syyttäjiä, voitaisiin pitää eräänlaisina rajatapauksina. EIT ei kuitenkaan ole kyseenalaistanut tuomioistuimen toimijoiden valitusoikeutta vaan linjannut, että vaikka tuomioistuimen toimijat ovat

virkamiehiä (ja sopimusvaltiot voivat tämän myötä odottaa heiltä heidän asemaansa edellyttämää harkintaa), he ovat kuitenkin yksityishenkilöitä ja voivat sellaisina nauttia 10 artiklan antamaa suojaa.²⁹

3.1.2 Ilmaisun kuuluminen sananvapauden soveltamisalaan

Kun EIT on todennut valittajan täyttäneen tutkittavaksi ottamisen edellytykset, tuomioistuin siirtyy pohtimaan, kuuluuko käyttäytyminen 10 artiklan mukaisen sananvapauden soveltamisalaan ja onko käyttäytymisen rajoittamisessa pohjimmiltaan kyse sananvapauden rajoittamisesta.³⁰ Tätä arviointia tehdessään EIT kiinnittää huomiota erityisesti käyttäytymisen luonteeseen sekä kyseisen henkilön tavoitteisiin ja pyrkimyksiin.³¹

Esimerkiksi tapauksessa *Baka v. Unkari*, unkarilaisen korkeimman oikeuden presidentti oli kritisoinut julkisesti tuomioistuinlaitoksen uudistuksia. Tämän jälkeen parlamentti oli hyväksynyt kiireellisesti useampia lakimuutoksia, jonka seurauksena valittajan virkakausi päättyi enneaikaisesti. Unkarin viranomaiset väittivät, että lakimuutoksissa oli kyse välttämättömistä tuomioistuinjärjestelmän uudistuksista eikä tietoisesta sananvapauden rajoittamisesta. EIT piti kuitenkin valittajan versiota tapauksesta uskottavampana ja totesi, että kyseessä oli sananvapauden loukkaus, viitaten siihen, että muutokset oli toteutettu pian sen jälkeen, kun Baka oli esittänyt kritiikkinsä eikä KKO:n presidentin virka-asemaa koskevia uudistuksia voitu pitää välttämättöminä. Lisäksi EIT huomautti, että korkeimman oikeuden presidentin on pystyttävä kommentoimaan tuomioistuinjärjestelmää koskevia uudistuksia riippumattomasti ilman pelkoa virkakauden enneaikaisesta päättymisestä.³²

²⁹ Michel Verpeaux, *Freedom of Expression – Europeans and Their Rights* (Council of Europe 2010) s.86. kts. myös *Vogt v. Germany*, no. 17851/91, 2.9.1996, s.26 § 53. Kts. myös *Wille v. Liechtenstein*, no. 28396/95, 28.10.1999, s.18, § 62

³⁰ Sietske Dijkstra, 'The Freedom of the Judge to Express His Personal Opinions and Convictions under the ECHR' (2017) 13 *Utrecht Law Review* 1, s.4.

³¹ Hirvelä ja Heikkilä (n 13) s.867. sekä *Murat Vural v. Turkki* no. 9540/07, (21.10.2014), kohta 54.

³² *Baka v. Unkari*, no. 20261/12 (23.6.2016), kohta 140-152

Toisaalta tuomioistuimen toimijoiden sananvapautta tarkasteltaessa voidaan päätyä myös siihen lopputulokseen, ettei tapauksessa ole kyse sananvapaudesta, vaan esimerkiksi oikeudesta toimia virkamiehenä tai oikeudesta tulla määrätyksi valtion virkaan, jota Euroopan ihmisoikeussopimus ei kata.³³ Tapauksessa *Harabin v. Slovakia* korkeimman oikeuden presidentin virkakausi oli päätetty ennenaikaisesti ja valittajan mukaan hänen sananvapauttaan oli tämän myötä loukattu. Slovakian oikeusministeriön lausunnon mukaan, valittajan virkakauden ennenaikainen päättäminen oli seuraus siitä, hän oli laiminlyönyt velvollisuutensa soveltaa ammatillisia perusteita ehdottaessaan ehdokkaita korkeimman oikeuden virkoihin eikä hän ollut sallinut valtiovarainministeriön tilintarkastajaryhmää suorittamaan tarkastusta korkeimmassa oikeudessa. EIT katsoi, että tapauksessa ei ollut kyse sananvapauden rajoittamisesta vaan oikeudesta toimia virkamiehenä, jota ihmisoikeussopimus ei suojaa. Arvioinnissaan EIT totesi, että olennaista tapauksen osalta oli valittajan ammatillinen käyttäytyminen sekä hänen toimintansa lainsoveltajana ja oikeuslaitoksen edustajana.³⁴

3.2 Rajoituksen sallittavuuden tutkiminen

3.2.1 Sananvapauden kolme rajoittamisedellytystä

Kun EIT on todennut, että käsillä olevassa tapauksessa on kyse sananvapauden rajoittamisesta, tuomioistuin siirtyy tarkastelemaan rajoituksen sallittavuutta. Hyväksytyjen rajausperusteiden tulkinta on täsmentynyt Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännössä. Rajoitusperusteita tulkittaessa tulisi aina pitää mielessä, että lähtökohtana on aina sananvapaus ja sen rajoittamisen salliminen poikkeus. Alla mainittuja rajoittamismahdollisuuksia tulee siten tulkita ahtaasti.³⁵

EIS 10.2 artikla sisältää niin sanotun rajoituslausekkeen, jossa eritellään suhteellisen kattavasti ne edellytykset, joiden on täyttyttävä, jotta sananvapauden rajoittamista voidaan

³³ Dijkstra (n 30) s.4.

³⁴ *Harabin v. Slovakia*, 58688/11 (2012) kohta 150-152

³⁵ Tiilikka (n 21) s.17, s.41.

pitää sallittavana. Oikeuskäytännössään EIT on kehittänyt näiden rajoittamisedellytysten pohjalta testin, jonka perusteella rajoituksen sallittavuutta arvioidaan.

Testi sisältää kolme seuraavaa kysymystä, jonka kolmas kysymys sisältää kolme alakohtaa.

- 1) Onko rajoituksesta säädetty laissa?
- 2) Pyritäänkö rajoituksella oikeutettuun tavoitteeseen?
- 3) Onko rajoitus välttämätön demokraattisessa yhteiskunnassa?³⁶

EIT käyttää sananvapautta koskevien tapausten osalta kokonaisharkintaa, eikä yllä kuvailtua testiä noudateta systemaattisesti kaikissa oikeustapauksissa. Toisinaan tuomioistuin saattaa tapausta arvioidessaan oikaista tästä testistä ja todeta heti ensimmäiseksi, ettei jokin yllä kuvailluista vaatimuksista täyty. Lisäksi EIT kiinnittää ratkaisuisaan useasti huomioita eräisiin tekijöihin, joilla saattaa olla ratkaiseva vaikutus oikeustapauksen lopputuloksen osalta.³⁷ Näistä tekijöistä tulen kohdassa 3.4 nostamaan erikseen esille kuusi tekijää, joilla vaikuttaa olevan erityisen suuri merkitys juuri tuomioistuimen toimijoiden sananvapautta tarkasteltaessa.

3.2.2 Lailla säätämisen vaatimus

EIT:n kolmivaiheisen testin ensimmäinen vaatimus edellyttää, että sananvapauden rajoittamisesta on säädetty lailla. Sanaa laki on EIT:n oikeuskäytännössä tulkittu laajasti, ja sen on katsottu kattavan yhtä lailla säädetyn lain kuin hallinnolliset säädökset ja oikeuskäytännön. Lisäksi lailla säätämisen vaatimuksen täyttyminen edellyttää lain saatavilla oloa ja ennakoitavuutta.³⁸ Käytännössä tämä tarkoittaa, että lain tulee olla julkaistu ja että sen tulee olla tarpeeksi täsmällinen ja selkeä, jotta sopimusvaltion kansalaiset kykenevät arvioimaan toimintansa aiheuttamat seuraukset etukäteen.³⁹

³⁶ Herdís Thorgeirsdóttir, *Journalism Worthy of the Name: A Human Rights Perspective on Freedom Within the Press* (Lund University Press 2003).s.30

³⁷ Päivi Tiilikka, *Sananvapaus Ja Yksilön Suoja : Lehtiartikkelin Aiheuttaman Kärsimyksen Korvaaminen* (WSOYpro 2007) s. 186-187.

³⁸ Kts. muun muassa *The Sunday Times v. the United Kingdom* (no. 1), no. 6538/74, § 47, 26.4.1979. ja *Pentikäinen v. Finland* no. 11882/10, § 84, 20.10.2015

³⁹ Hirvelä ja Heikkilä (n 13) s.928-929.

Täsmällisyyden osalta EIT on kuitenkin katsonut riittäväksi, että rajoituksen kohteena ollut henkilö olisi voinut saada riittävän varmuuden hänen tekoonsa liittyvästä seurauksista, esimerkiksi oikeuskäytäntöön ja oikeudellisiin neuvoihin perehtymällä tai kysymällä neuvoa asiantuntevalta asianajajalta. Myös sääntelyn kohteena olleen yksilön asiantuntemuksella on merkityksenä lailla säätämisen vaatimusta tarkastellessa. Normin selvyyttä ja ennustettavuutta pohtiessaan EIT on nimittäin todennut, että asiantuntijoilta voidaan edellyttää oman alan normiston tuntemista.⁴⁰ Näin EIT on todennut useampaan otteeseen toimittajan sananvapautta koskevassa tapauksessa.⁴¹ Koska tuomioistuimen toimijat, kuten tuomari syyttäjä ja asianajaja ovat oikeudellisen alan toimijoita, voidaan heidän osaltaan siten luonnollisesti odottaa, että he tuntevat toimintaansa ja sananvapauttaan koskevat säännöt ja kynnykset viitata ennakoimattomuuteen tai tiedon puutteeseen on tämän seurauksena todella korkealla.

3.2.3 *Tavoitteen hyväksyttävyys*

EIT kolmivaiheisen testin toinen vaatimus edellyttää, että sananvapauden rajoittamisella on pyritty, johonkin artiklan 10 (2) kohdassa lueteltuun hyväksyttävään tavoitteeseen. Näitä ovat;

- 1) kansallinen turvallisuus
- 2) alueellinen koskemattomuus
- 3) yleinen turvallisuus
- 4) epäjärjestyksen ja rikollisuuden estäminen
- 5) terveyden suojaaminen
- 6) moraalien suojaaminen
- 7) muiden henkilöiden maineen tai oikeuksien turvaaminen
- 8) luottamuksellisten tietojen paljastaminen, sekä;
- 9) tuomioistuinten arvovallan ja puolueettomuuden varmistaminen.

Lisäksi radio- ja televisiotoiminnan luvanvaraisuuden osalta on hyväksytty oikeutetuiksi rajoitusperusteiksi myös muita päämääriä.

⁴⁰ Matti Pellonpää, *Euroopan Ihmisoikeussopimus* (Talentum 2005) s.227; Tiilikka (n 37) s.188.

⁴¹ Tiilikka (n 37) s.187-188. sekä *Tourancheau and July v. France*, no.53886/00, 24.11.2005

Hyväksyttävään tavoitteeseen liittyvän vaatimuksen täyttäminen tuottaa harvoin vaikeuksia sopimusvaltioille, sillä hyväksyttävien rajoitusperusteiden luettelo on laaja, eivätkä ne ole kovin täsmällisiä. Päivi Tiilikan mukaan EIT:n oikeuskäytännön perusteella voidaan todeta, että sananvapauden rajoittamisen perusteena olevan intressin tärkeys vaikuttaa kynnykseen rajoittaa sananvapautta siten, että mitä tärkeämpi suojattava intressi on, sen todennäköisempää on sananvapauden rajoittamisen hyväksyminen. Vastaavasti silloin kun rajoitusperusteena toimivalla intressillä on matalampi painoarvo, on sananvapauden rajoittamisen hyväksyttävyyttä epätodennäköistä. Vastaintressin painoarvo vaikuttaa Tiilikan mukaan myös vastaavalla tavalla sopimuksen vastaisen rajoittamisen seuraamusten ankaruuteen ja laatuun.⁴²

Tuomioistuimen toimijoiden osalta rajoittamisen tavoitetta koskevassa harkinnassa viitataan useimmiten yllämainitun luettelon viimeiseen intressiin, eli tuomioistuinlaitoksen arvovallan ja puolueettomuuden varmistamiseen. Tämän taustalla on ajatus siitä, että kansalaisten on pystyttävä luottamaan tuomioistuimen kykyyn ratkaista oikeustapauksen oikeanmukaisesti sekä kunnioittamaan sen antamia ratkaisuja.⁴³ Tuomioistuimen arvovallan suojelemista tullaan käsittelemään lisää kohdassa 3.4.1.

3.2.4 Välttämättömyys demokraattisessa yhteiskunnassa

Jos yllämainitun testin kaksi ensimmäistä vaatimusta täyttyvät, EIT arvioi sananvapauden rajoituksen välttämättömyyttä demokraattisessa yhteiskunnassa kolmen seuraavan kysymyksen avulla:

- 1) Perustuiko rajoitus pakottavaan yhteiskunnalliseen tarpeeseen?
- 2) Oliko rajoitus oikeassa suhteessa tuohon tarkoitukseen?
- 3) Olivatko kansallisen lainsäätäjän perustelut rajoitukselle riittävät ja relevantit?

EIT:n totesi tapauksessa *Handyside v. United Kingdom*, että välttämättömyyttä koskeva vaatimus on tässä yhteydessä lievempi kuin artiklassa 2(2) ja 6 (1) tarkoitettu ehdoton

⁴² *ibid* s.189-190.

⁴³ Dijkstra (n 30) s.7.

välttämättömyys (indispensable, strictly necessary), mutta sitä ei voida myöskään pitää merkitykseltään yhtä joustavana kuin artiklassa 4(3) tarkoitettua tavanomaisuutta (ordinary), tai artiklassa 5(3) tarkoitettua kohtuullisuutta (reasonable) tai suotavuutta (desirable).⁴⁴

Välttämättömyydestin ensimmäisen kohdan osalta EIT on useassa tapauksessa korostanut, että vaikka sopimusvaltioilla on tiettyä harkintavaltaa yhteiskunnallista tarvetta arvioidessa, EIT:llä on viimekädessä oikeus päättää, perustuuko rajoitus todellakin pakottavaan tarpeeseen (pressing social need). Välttämättömyydestin toinen kohta koskee puolestaan rajoitusintressin suhteellisuutta eli sitä, onko puuttuminen sananvapauteen ollut suhteetonta hyväksyttävään tavoitteeseen nähden. Suhteellisuusarvioinnin osalta EIT on kiinnittänyt huomiota erityisesti rajoittamisen avulla suojattuun päämäärään, ja se onkin sallinut sananvapauden rajoittamisen helpommin silloin, kun rajoitus on tapahtunut yksityisen henkilön yksityiselämän suojaamiseksi (EIS 8 art) kuin jos rajoituksella on suojattu sellaista intressiä, joka ei ole Euroopan ihmisoikeussopimuksen suojaama.⁴⁵

Välttämättömyydestin kolmannen kohdan mukaan viranomaisten on annettava sananvapauden rajoittamiselle riittävä ja perusteltu syy. Tuomioistuimen toimijoiden osalta valtion viranomaiset ovat yleensä motivoineet rajoittamista yllä mainitulla tuomioistuimen arvovallan suojelemisella. Viranomaisten perustelujen riittävyttä arvioitaessa ratkaisevaa on kuitenkin tuomioistuimen kokonaisarvio tapausta ympäröivistä olosuhteista ja niiden suhteesta viranomaisten perusteluun. Painoarvoa on annettu muun muassa sille, millainen vaikutus lausumalla olisi ollut tuomioistuimen luotettavuuteen sekä sille onko kyseessä yleisiä asioita koskevasta keskustelunaiheesta.⁴⁶

⁴⁴ Handyside v. Yhdistynyt kuningaskunta, no. 5493/72, 7.12.1976, § 48-49

⁴⁵ Tiilikka (n 37) s.193.

⁴⁶ Katso esim. Sunday times v. Yhdistynyt kuningaskunta, 6538/74, § 62-68

3.3 Valtion harkintamarginaali

3.3.1 Harkintamarginaalin määrittäminen

EIT:n oikeuskäytäntö osoittaa, että on useampia tapoja varmistaa yksityiselämän suoja ja EIT:n yleisenä lähtökohtana onkin, että kansalliset viranomaiset ja tuomioistuimet ovat paremmassa asemassa, kun tavoitteena on ratkaista, mitä asianomaisen valtion kannalta on pidettävä ”välttämättömänä demokraattisessa yhteiskunnassa”⁴⁷. Tuomioistuin pyrkii tämän vuoksi hyväksymään kansallisen eroavuudet myöntämällä valtioille niin sanotun *harkintamarginaalin* (margin of appreciation). Harkintamarginaalin laajuus riippuu ilmaisun kohteesta sekä sopimusvaltioiden välisestä yhteisymmärryksestä käsillä olevan asian osalta. Laajaa (wide) harkintamarginaalia käytetään esimerkiksi silloin kun sopimusvaltioiden välillä ei ole yhtenäistä eurooppalaista käsitystä rajoitusperusteen kohteesta⁴⁸. Esimerkkinä voidaan pitää yksityisten maineen ja kunnian suojaamista koskevia tapauksia. Kapeampaa (narrow) harkintamarginaalia on taas sovellettu poliittisesti aktiivisia henkilöitä koskevaan kritiikkiin ja poliitikkojen onkin EIT:n mukaan siedettävä työhönsä liittyvää ankaraakin arvostelua. Lisäksi EIT on tietyissä tapauksissa todennut kansallisilla viranomaisilla olevan tiettyä (certain) harkintamarginaalia. Tällaisia ovat esimerkiksi valtion virkamiehiin kohdistetut sananvapautta rajoittavat toimet, joita tässä tutkielmassa käsitellään⁴⁹. Harkintamarginaalin laajuuden toteaminen muodostaa siten myös tärkeän osan välttämättömyysarviointia. Osana sitä EIT arvioi onko valtio käyttänyt harkintavaltaansa EIS sallimissa rajoissa⁵⁰.

⁴⁷ Tiilikka (n 37) s.182-183.

⁴⁸ The Sunday Times v. Yhdistynyt kuningaskunta (no. 1), 26.4.1979, Series A no. 30, s. 35-37, § 59

⁴⁹ Tiilikka (n 21) s-41; Dijkstra (n 30) s.4-5.

⁵⁰ Tiilikka (n 37) s.183. sekä Karhuvaara ja Iltalehti v. Finland, 53678/00, 16.11.2004

3.3.2 Harkintamarginaali tuomioistuimen toimijoita koskevissa tapauksissa

Virkamiesten sananvapauden laajuuteen liittyvistä yksityiskohdista ei ole selkeää yhteisymmärrystä sopimusvaltioiden välillä. Sopimusvaltioiden välinen yhteisymmärryksen puute on vaikuttanut laajentavasti valtioiden harkintavaltaan ja kuten aikaisemmin mainittiin, EIT on todennut, että virkamiehiin, kuten tuomareihin ja syyttäjiin, voidaan soveltaa tiettyä (certain) harkintamarginaalia⁵¹. Sopimusmaiden väliset näkemyserot vaihtelevat jopa länsieurooppalaisten sopimusmaiden välillä. Esimerkiksi Suomessa on lähtökohtaisesti painotettu, että virkamiesten laajaa sananvapautta pidetään yleisen edun mukaisena, vaikkakin virkamiesten lausumien etenkin heidän toimiessaan virkansa puolesta edellytetään täyttävän muun muassa asiallisuutta, asianmukaisuutta sekä sopivuutta koskevat vaatimukset⁵². Saksassa taas painotetaan enemmän virkamiesten lojaalivelvollisuutta ja virkamiehet ovat saksalaisen näkemyksen mukaan velvollisia hyväksymään ja käyttäytymään tiettyjen arvojen mukaisesti kaikessa toiminnassaan.⁵³

Tapauksessa *Wille v. Liechtenstein* tuomioistuin toisti, että sopimusvaltioille kuuluu ”tietty” harkintavalta virkamiehiin kohdistuvien sananvapausrajoitusten osalta ja totesi vielä lisäksi, että 10(2) artiklassa mainituilla velvollisuuksilla ja vastuilla on erityinen merkitys virkamiesten koskevien sananvapauden rajoitusten osalta, sillä oikeuslaitoksessa palvelevilta virkamiehiltä voidaan odottaa erityistä maltillisuutta sellaisten ilmausten osalta, jotka kyseenalaistavat oikeuslaitoksen luotettavuutta sekä arvovaltaa.⁵⁴ Toisin sanoen voidaan todeta, että oikeuslaitoksen toimijan virkamiesasema vaikutti tapauksessa sananvapautteen kaventavasti kahdella tapaa. Ensinnäkin virkamiesasema laajensi sopimusvaltion harkintavaltaa ja toiseksi tapausta koskevalta virkamieheltä voitiin odottaa virkamiesasemaan kuuluvaa maltillisuutta.⁵⁵

⁵¹ Dijkstra (n 30) s.4-5. Katso esim. *Wille v. Liechtenstein*, Supra note 14, § 62; *Pitkevich v. Russia*, no. 47936/99, 8.2.2001, supra note 4

⁵² Seppo Koskinen ja Heikki Kulla, *Virkamiesoikeuden Perusteet* (Talentum 2009) s.153-163.

⁵³ Yutaka Arai-Takahashi, *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR* (Intersentia 2002) s.113-116.

⁵⁴ *Wille v. Liechtenstein*, no. 28396/95, 28.10.1999, s.18, § 64

⁵⁵ Dijkstra (n 30) s.8.

On kuitenkin joitakin virkamiehien sananvapautta koskevia tapauksia, jossa EIT on päätyntä soveltamaan kapeaa harkintamarginaalia, jostain jutun erityispiirteestä johtuen. Esimerkiksi tapauksessa *Baka v. Unkari*, joka koski unkarilaisen korkeimman oikeuden presidentin sananvapautta, EIT viittasi ensin aikaisempaan oikeuskäytäntöön ja virkamiesten osalta sovellettavaan tiettyyn harkintamarginaaliin, mutta päätyi kuitenkin lopulta soveltamaan kapeaa harkintamarginaalia. Tuomioistuin motivoi kapean harkintamarginaalin käytön sillä, ettei tuomarin ilmaisua voitu pitää tuhoisana hyökkäyksenä oikeuslaitosta vastaan, vaan tapauksessa oli kyse yhteiskunnallisesti merkittävästä keskustelunaiheesta (matter of great public interest), johon tulisi soveltaa kapeampaa harkintamarginaalia. Kapean harkintamarginaalin soveltamisella oli käsiteltävän asian argumentoinnin osalta suuri merkitys ja lopuksi EIT totesi, että viranomaiset olivat ylittäneet harkintamarginaalinsa tuomitessaan valittajan rangaistukseen ja että EIS 10 artiklaa oli rikottu.⁵⁶

3.4 Tuomioistuimen toimijoita koskevan oikeuskäytännön erityispiirteet

3.4.1 Aseman merkitys ja ilmaisun vaikutus tuomioistuinlaitoksen luotettavuuteen

Suorittaessaan välttämättömyysarviointia Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on kiinnittänyt huomiota tiettyihin erityispiirteisiin, jotka koskevat oikeuslaitoksen toimijoita ja vaikuttavat heidän sananvapauteensa suuntaan tai toiseen. Oikeuskäytännön perusteella olen valinnut kuusi erityispiirrettä, joihin Euroopan ihmistuomioistuin on mielestäni kiinnittänyt erityistä huomiota oikeuskäytännössään.

Kuten aikaisemmin todettiin, EIT on linjannut, että sananvapaus kuuluu myös tuomioistuimen toimijoille, vaikkakin he ovatkin virkamiehiä ja heidän sananvapauttaan

⁵⁶ ibid s.6. sekä *Baka v. Hungary*, supra note 3, § 162-163

voidaan tästä johtuen rajoittaa yleisen edun vuoksi.⁵⁷ Toisaalta sellaisissa tapauksissa, jossa virkamies on ollut itse kritiikin kohteena, EIT on todennut, että virkamiehiltä voidaan jossain määrin odottaa laajempaa kritiikinsietokykyä kuin yksityisiltä henkilöiltä silloin kun on kysymys heidän toimintaansa suunnatusta kritiikistä. Tuomioistuimen mukaan virkamiestehtävän menestyksellinen hoitaminen edellyttää kuitenkin julkista luottamusta ja työrauhaa eikä virkamiehiä voida rinnastaa poliitikkoihin, joiden osalta hyväksyttävän kritiikin rajat ovat huomattavan laajoja. Esimerkiksi tapauksessa *Nikula v. Suomi*, jossa asianajajan esittämän kritiikin kohteena oli virallinen syyttäjä, EIT totesi, että virkatehtävien menestyksellinen hoito edellyttää, että virkamiehet nauttivat julkista luottamusta ja että he pystyvät työskentelemään ilman epäasiallista häirintää. Virkamiesten suojeleminen loukkaavilta ja herjaavilta hyökkäyksiltä saattaa EIT:n mukaan siten olla tarpeen tietyissä tapauksissa.⁵⁸ EIT on myös todennut, että tuomioistuinlaitoksen on kokonaisuudessaan nautittava kansalaisten luottamusta ja lausunnon tai muun ilmaisun seurauksilla oikeuslaitokselle saattaakin olla ratkaiseva vaikutus sananvapauden rajoituksen välttämättömyyttä arvioitaessa⁵⁹.

EIT on joutunut arvioimaan useampia sellaisia tapauksia, jossa vastakkain ovat tuomioistuimen arvovalta ja ilmaisun sallittavuutta puoltava peruste.⁶⁰ Esimerkiksi aikaisemmin mainitussa *Wille v. Liechtenstein* tapauksen perusteluissa todettiin, ettei tuomarin esittämän ilmaisun sisältö ollut sellainen, että se olisi vaikuttanut negatiivisesti oikeuslaitoksen uskottavuuteen. Valittaja oli tuolloin esittänyt valtiosääntökysymyksiä koskevassa esitelmässä Liechtensteinin hallitsijan mielestä perustuslain kanssa ristiriidassa olevia käsityksiä, jonka seurauksena prinssi oli ilmoittanut aikovansa olla nimittämättä valittajaa julkiseen virkaan.⁶¹ Toisaalta *Nikula v. Suomi* tapauksen eriävissä mielipiteessä kaksi tuomareista totesivat, että oikeusavustajan syyttäjään kohdistuva kritiikillä oli negatiivinen vaikutus oikeuslaitoksen uskottavuuteen ja he olisivat tästä syystä olleet valmiit sallimaan sananvapauden rajoittamisen, toisin kuin muut tapausta

⁵⁷ Verpeaux (n 29) s.86.

⁵⁸ Ervo Laura (n 6) s.812. ja *Nikula v. Finland*, no. 31611/96 (2002), § 48 sekä *Janowski v. Poland [GC]*, no. 25716/94, 21.1.1999, § 33

⁵⁹ *De Haes and Gijssels v. Belgia*, no. 19983/92, 24.2.1997, § 37

⁶⁰ Pellonpää (n 40) s.726.

⁶¹ *Wille v. Liechtenstein*, no. 28396/95, 28.10.1999, § 48 ja § 67-69

arvioivat tuomarit. Eriävän mielipiteen esittäneet tuomarit perustelivat mielipiteensä sillä, että valittaja oli kritisoinut syyttäjää julkisesti oikeudenkäynnin aikana ja että kritiikki oli ollut luonteeltaan sellaista, että se vaikutti oikeuslaitoksen luotettavuuteen, sillä valittaja oli syyttänyt syyttäjää virkavallan väärinkäyttämistä, joka on luonteeltaan erittäin vakava syytös.⁶²

Vaikkei asianajaja olekaan virkamies, asianajajan rooli tuomioistuimen ja asianosaisen välisenä välittäjänä vaikuttaa kaventavasti asianajajan sananvapauteen. EIT on tämän seurauksena todennut, että myös asianajajilla on tietty velvollisuus varjella tuomioistuimen arvovaltaa. EIT:n oikeuskäytännöstä voidaan päätellä, että asianajajilla on oikeus kertoa julkisesti oikeuslaitoksen toiminnasta, mutta kritiikki ei saa ylittää tiettyjä rajoja erityisesti tuomioistuinten arvovallan säilyttämisen suhteen.⁶³ Näin totesi EIT esimerkiksi tapauksessa *Schöpfer v. Sveitsi*, asianajaja oli lehdistötilaisuudessa arvostellut oikeudenhoitoa kesken olevassa oikeudenkäynnissä. EIT piti asianajajalle määrättyä kurinpitoseurausta aiheellisena, vedoten siihen, että asianajajalle oli asianajajakunnan jäsenenä erityinen velvollisuus edistää hyvää oikeudenhoitoa ja ylläpitää luottamusta oikeuslaitokseen. Tapauksessa EIT kiinnitti myös huomiota siihen, että asianajaja oli esittänyt kritiikkinsä medialle, sen sijaan että asia olisi otettu esille ainoastaan oikeudenkäynnin aikana.⁶⁴

Myös tuomariin kohdistuvan kritiikin rajoittaminen voidaan motivoida tuomioistuimen arvovallan suojelemisella. EIT on kuitenkin korostanut, että kritiikin ja loukkauksen ero tulee huomioida. Asiallisen kritiikin esittämistä tulee pitää sallittavana, mutta silloin kun tarkoituksena on loukata tuomaria tai muita oikeuden jäseniä, tuomioistuimen arvovaltaa voidaan suojella ja sananvapauden rajoittamista voidaan siten pitää sallittuna 10 § 2 artiklan nojalla.⁶⁵

⁶² Nikula v. Suomi, no. 31611/96, 21.3.2002, eriävät mielipiteet, § 3-6

⁶³ Markku Ylönen, *Asianajajaoikeus : Laki, Säännöt Ja Tapaohjeet* (2nd edn, Alma 2018) s.357-359. ja *Mor v. France*, 28198/09, 15.12.2011

⁶⁴ *Schöpfer v. Sveitsi*, no. 25405/94, 20.5.1998, § 29-30

⁶⁵ *Hirvelä ja Heikkilä* (n 13) s.996-998. ja *A. v. Finland (dec.)*, no. 44998/98, 8.1.2004.

3.4.2 *Ilmaisun aihe, asiallisuus sekä motiivin merkitys*

Sopimusvaltioiden harkintamarginaali on erityisen kapea, silloin kun on kyse poliittisista mielenilmaisuihin tai yleisiä asioita koskevasta keskustelusta. Siksi tällaiseen keskusteluun puuttumiselle tulee olla painava peruste.⁶⁶ Päivi Tiilikan mukaan yleisesti kiinnostavalla keskustelulla ei tässä yhteydessä tarkoiteta kaikkia asioita, jotka yleensä kiinnostavat ihmisiä, vaan ilmaistulla keskustelunaiheella on oltava yleisempää merkitystä. Tuomioistuin ratkaisee, onko kyseessä yleistä kiinnostusta herättävästä aiheesta, tapauskohtaisesti pohtimalla, käsitteleeö ilmaisu yhteiskunnalle merkittävää aihetta.⁶⁷ Sellaisia aiheita, joita voidaan pitää merkittävänä ja jotka saattavat tulla ajankohtaiseksi tuomioistuimen toimijoiden sananvapautta tarkasteltaessa, ovat esimerkiksi tuomioistuinlaitoksen toimintaa koskevat tiedot⁶⁸ sekä poliisin käyttämät menettelytavat rikosasian tutkinnassa⁶⁹.

Esimerkiksi tapauksessa *Morice v. Ranska*, oli kyse tilanteesta, jossa asianajaja oli arvostellut kahden tuomarin toimittamaa kuolemansyyn selvitystä, joka koski kolmatta tuomaria. EIT kiinnitti tapauksessa erityisesti huomiota siihen, että asianajajan lausunnot olivat koskeneet yleistä etua koskevaa asiaa, eli tuomioistuinlaitoksen toimivuutta. Niinpä tuomioistuin katsoi, että tuomitsemalla asianajaja tuntuviin sakkoihin sekä vahingonkorvauksiin, kansallinen tuomioistuin oli loukannut hänen sananvapauttaan.⁷⁰

Myös lausuman motiivilla on merkityksensä. Tapauksessa *Guja v. Moldova* EIT totesi, että teko, jonka motiivina on henkilökohtainen vihamielisyys tai odotettu henkilökohtainen etu, kuten rahallinen voitto, ei oikeuta erityisen vahva suojelun tasoon⁷¹. Esitetyn asian muotoilulla, eli asiallisuudella on myös merkitystä rajoituksen sallittavuutta tarkasteltaessa. Esimerkiksi syyttäjän tai asianajan tehtävissä esitettyä arvostelua voidaan pitää sallittavampana silloin kun se kohdistuu asiaan, eikä mene henkilökohtaisuuksiin.⁷² Epäasiallisen arvostelun kieltö ei kuitenkaan tarkoita, etteikö

⁶⁶ Matti Pellonpää ym., *Euroopan Ihmisoikeussopimus* (5th edn, Talentum 2012) s.720.

⁶⁷ Tiilikka (n 37) s.205-208.

⁶⁸ *Rizos and Daskas v. Kreikka*, no. 65545/01, 27.5.2004.

⁶⁹ *Pedersen and Baadsgaard v. Tanska*, 68693/01, 14.10.2004

⁷⁰ *Morice v. Ranska*, no. 29369/10, 23.4.2015, §150-153

⁷¹ *Guja v. Moldova*, no. 14277/04, 12.2.2008, § 77

⁷² Ervo Laura (n 6) s.820.

esimerkiksi tuomioistuimen tuomarin, tai syyttäjän toimintaa saisi kritisoida. Arvostelun tulee kuitenkin perustua asia-argumentteihin ja esitetty kritiikki on perusteltava.⁷³ Tapauksessa *Nikula v. Suomi*, EIT kiinnitti syyttäjään kohdistuneen kritiikin osalta erityisesti huomiota siihen, että asianaja oli kommentoinut nimenomaisesti syyttäjän toimintaa yksittäisessä tapauksessa. Asianajaja ei siten ollut mennyt henkilökohtaisuuksiin tai vaarantanut oikeuslaitoksen luotettavuutta kokonaisuudessaan⁷⁴.

EIT:n *Bono v. Ranska* -tapauksessa syytetyn asianajaja oli puolestaan kohdistanut kritiikkiä asiaa käsitteleviä tutkintatuomareita kohtaan. Asianajaja väitti tutkintatuomareiden sekaantuneen kidutukseen, sillä he olivat asianajajan mukaan vastaanottaneet sellaisia todisteita, jotka oli saatu terrorismista syytetyltä päämieheltä kiduttamalla. EIT piti syytöksiä tuomareita halventavina, mutta totesi kuitenkin, ettei asianajaja viitannut tuomareihin henkilökohtaisesti, vaan hän arvosteli tapaa, jolla tutkimukset oli tehty. EIT totesi, että asianajajan sananvapautta oli loukattu eikä kurinpidetoimenpiteitä voitu pitää oikeasuhteisena, kun ranskalainen tuomioistuin oli antanut asianajajalle huomautuksen ja kieltänyt tätä osallistumasta virallisiin elimiin viiden vuoden ajaksi.⁷⁵

Myös kritiikin esittämisen kontekstilla on vaikutuksensa. Esimerkiksi oikeudenkäynnin aikana syyttäjän ja tuomarin tulisi varoa, etteivät heidän puheenvuoronsa tuomioistuimessa sisällä jutun ulkopuolelle ulottuvaa arvostelua, vaan tuomioistuimessa tulisi käsitellä käsillä olevaa tapausta⁷⁶. Toisaalta vastapuolen kritisointi on sallittavampaa itse oikeuskäsittelyn aikana kuin kritiikin esittäminen median edessä.⁷⁷

⁷³ Ylönen (n 63) s.357-359. ja *Moor v. Ranska*, 15.12.2011

⁷⁴ *Nikula v. Finland*, 2001, kohta 50-51

⁷⁵ *Bono v. Ranska*, no. 29024/11, 15.12.2015, § 43-47

⁷⁶ Jarmo Toivola, 'Asianajajan Ja Syyttäjän Toiminnasta Rikosprosessissa' (2000) 4 *Defensor Legis* 593, s.602.

⁷⁷ Markku Fredman, *Puolustajan Rooli: Rikoksesta Epäillyn Ja Syytetyn Avustajan Roolin Kehitys Suomessa 1980-Luvulta Nykypäivään* (Alma Talent Oy 2018) s.291.

3.4.3 Puuttumisen yhteiskunnalliset seuraukset sekä pelotevaikutus

Sananvapautta rajoitettaessa tulisi huomioida myös rajoittamisen yhteiskunnalliset seuraukset ja se, kuinka oikeuslaitoksen toimijat tulevat kokemaan tapauksen vaikutuksen sananvapauteensa tulevaisuudessa. Jos sananvapauden rajoittamisen päädytään olevan sallittua hyvin useassa tapauksessa, saattaa se johtaa siihen, että tuomioistuimet toimijat kokevat heidän sananvapautensa olevan hyvin rajallinen ja alkavat varoa sanomisiaan jopa liikaa. EIT on huomionnut tämän ”pelotevaikutukseksi” (chilling effect) kutsutun vaikutuksen useaan otteeseen. EIT totesi muun muassa tapauksessa *Nikula v. Suomi*, että asianajajien tulisi ensikädessä itse, valvontalautakunnan valvonnan alaisena, arvioida onko heidän käyttämänsä puolustusargumentti relevantti ja perusteltu. Näin välttyttäisiin siltä pelotevaikutteelta, joka jopa suhteellisen lievällä rikosoikeudellisella seuraamuksella tai vahingonkorvausvelvollisuudella voi olla.⁷⁸

Mitä ankarampi sanktio syytetyille määrätään, sitä suurempana voidaan pelotevaikutetta pitää. EIT:n Pelotevaikutuksen ollessa tarpeeksi suuri, EIT saattaa todeta, ettei välttämättömyydestin suhteellisuusvaatimus täyty. Myös sanktion vaikutus yksittäiselle oikeuslaitoksen toimijalle tulisi ottaa huomioon pelotevaikutusta arvioitaessa. Erityisen vakavina voidaan pitää sellaisia seurauksia, jotka johtavat viran menettämiseen tai siihen, että henkilö menettää oikeuden harjoittaa ammattiaan. Esimerkiksi tapauksessa *Kudeshkina v. Venäjä*, joka koski tuomarin sananvapauden rajoittamista, EIT viittasi erityisesti sanktion vakavuuteen ja sen seurauksiin tuomitun kannalta, kun tuomari menetti oikeutensa harjoittaa ammattiaan, jossa hän oli toiminut jo 18 vuotta. Tuomioistuin totesi tässä tapauksessa, että sananvapautta koskevaa 10 artiklaa oli rikottu.⁷⁹

3.5 Harkintaa

Tässä osiossa on tarkasteltu sananvapauden rajoittamista Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännön valossa. EIT tarkastelee sananvapauden

⁷⁸ *Nikula v. Finland*, no. 31611/96, 21.3.2002, s.16, § 54

⁷⁹ *Dijkstra (n 30) s.8.* sekä *Kudeshkina v. Venäjä*, no. 29492/05, 26.2.2009, § 98-100

rajoittamista koskevissa tapauksissa ensi kädessä kokonaisarvion. Tuomioistuin myöntää myös sopimusvaltioille tietyn harkintamarginaalin, kun on kyse tuomioistuinlaitoksen toimijoiden sananvapaudesta. Oikeuskäytäntöä tarkastelemalla selvisi, että ainakin seuraavat seikat vaikuttavat olennaisesti siihen, pidetäänkö tuomioistuinlaitoksen toimijan sananvapautta koskevaa rajoitusta sallittavana:

- lausuman vaikutus tuomioistuimen luotettavuuteen
- ilmaisun aihe ja asiallisuus
- motiivi (kohdistuuko asiaan)
- kritiikin kohde (yksityishenkilö/virkamies)
- puuttumisen yhteiskunnalliset seuraukset
- mahdollinen pelotevaikutus

Lisäksi voidaan todeta, että vaikka virkamiehille tulisi antaa työrauha, tulee syyttäjän ja tuomarin kestää ankaraakin arvostelua, kun kritiikki koskee heidän toimiansa yksittäisen asian käsittelyssä. Myös sillä on merkitystä, esitetäänkö kritiikki tuomioistuimen ulkopuolella vai tuomioistuinkäsittelyn aikana ja sallittavampana voidaankin pitää tilannetta, jossa puolustus puuttuu asiaan käsittelyn aikana, kun sellaista kritiikkiä, joka esitetään tilanteen jälkeen esimerkiksi median edessä.

Seuraavassa osiossa tutustutaan rikosprosessin rooliasetelmaan sekä siihen, kuinka tuomioistuimen toimijoiden asema heijastuu heidän sananvapautensa laajuuteen. Tämän jälkeen siirrytään pohtimaan tuomarin roolia sananvapauden valvojana ja prosessin johtajana. Oikeuslähteinä on käytetty pääasiassa kansallista oikeuskäytäntöä sekä valtakunnan syyttäjäviranomaisen ja asianajajaliiton kurinpitolautakunnan päätöksiä.

III TEOREETTINEN NÄKÖKULMA

4 RIKOSOIKEUDENKÄYNNIN ROOLIASETELMAN HEIJASTUMINEN SANANVAPAUDEN LAAJUUTEEN

4.1 Tuomioistuimen rooli ja prosessin johdon laajuus

4.1.1 Rikosprosessin tavoitteet sekä prosessikäsitykset

Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimusten täyttymistä ohjaavat useat kansalliset normit ja niiden toteuttamisesta vastaavat pääasiassa julkisen vallan käyttäjät, kuten tuomarit, syyttäjät ja poliisi.⁸⁰ Oikeudenkäynnin aikana tuomioistuimen toimijoiden tulisi hoitaa rooleihinsa kuuluvat tehtävät ja asianosaisten tulisi käyttäytyä asiallisesti sekä noudattaa hyviä tapoja.⁸¹ Tuomarin, syyttäjän ja puolustuksen onnistuessaan tehtävissään tuomioistuinkäsittely etenee sujuvasti ja järjestelmällisesti. Näin osapuolet sekä yleisö uskovat oikeudenmukaisen lopputuloksen saavuttamiseen, mikä puolestaan vaikuttaa positiivisesti oikeuslaitoksen luotettavuuteen.⁸²

Tuomarit ovat riippumattomia valtion virkamiehiä, jotka virkatehtävissään edustavat tuomioistuinta⁸³. Tuomioistuinkäsittelyn oikeudenmukaisuuden varmistamiseksi on tärkeää, että tuomari on riippumaton sekä suhteessa käsiteltävään asiaan, että asianosaisiin⁸⁴. Tuomarin asemaa ja siihen liittyviä tehtäviä säännellään prosessilainsäädännössä ja tuomarin toimintaa valvovat valtioneuvoston oikeuskansleri sekä eduskunnan oikeusasiamies. Lisäksi tuomareita koskevat tuomareiden eettiset periaatteet, jotka on luotu tuomareiden ammattiyhdistyksen aloitteesta. Prosessilainsäädännön ohjenuorista huolimatta voidaan todeta, että tuomarin

⁸⁰ Laura Ervo, *Oikeudenmukainen Oikeudenkäynti* (WSOY cop 2005). s.207-208

⁸¹ Virolainen ja Pölönen (n 7). s.25 ja Jokela (2005) s. 56

⁸² Toivola (n 76) s.603.

⁸³ Jyrki Virolainen, *Rikosprosessioikeus. 2, Rikosprosessin Osalliset* (WSOY lakitieto 2004) s.586-587.

⁸⁴ Virolainen ja Pölönen (n 27) s.448.

säädännäinen rooli on huomattavan avoin, eikä se aina anna suoria vastauksia sille, miten aktiivisesti tuomarin tulisi toimia roolissaan. Tuomarin käyttäytymistä ohjaavat myös monet käyttäytymissäännöt, jotka ovat saaneet sisältönsä muualta kuin lainsäädännöstä.⁸⁵ Esimerkkejä näistä ovat muun muassa prosessioikeuden traditionaaliset periaatteet ja prosessikäsitteet, joita tullaan käsittelemään alla.

Rikosprosessin rakenteeseen vaikuttaa vahva julkinen rikoksen selvittämisen intressi. Toisaalta on tärkeää varmistaa, että rikoksentekijä tulee tuomituksi teostaan, mutta vähintään yhtä tärkeää on välttää tilannetta, jossa syytön tuomittaisiin rikoksesta, johon hän ei ole syyllistynyt. Rikosprosessia kuvaillessa puhutaan usein *inkvisitorisesta* tai *akkusatorisesta* menettelyperiaatteesta. Alun perin näistä periaatteista keskusteltaessa tarkoitettiin lähinnä sitä, osallistuiko rikosprosessiin kantajapuoli. Nykyään käsitteillä kuvaillaan enemmänkin sitä, kuinka aktiivinen tuomioistuin on asiaa selvittäessä.⁸⁶

Suomalaista rikosprosessia on pidetty akkusatorisena 90-luvun prosessiuudistuksen jälkeen, eli sen on todettu perustuvan niin sanottuun syyttämismenetelmään. Vuonna 2006 tehdyn prosessiuudistuksen myötä akkusatorisen menetelmän asema korostui entisestään, kun todistajankuulustelun järjestystä muutettiin ja tuomioistuimen mahdollisuus tuomita rangaistus omasta aloitteestaan poistettiin.⁸⁷ Nykyisen käsityksen mukaan akkusatorisen prosessin ydinideana on tuomarin passiivisuus asiaa selvittäessä. Tuomarin pääasialliseksi tehtäväksi jää tuolloin asian puolueeton ratkaiseminen ja oikeudenkäyntimenettelyn asianmukaisuudesta huolehtiminen.⁸⁸ Vastakohtana tällaiselle menettelytavalle on pidetty inkvisitorista oikeudenkäyntiperiaatetta, joka puolestaan korostaa tuomioistuimen aloiteoikeutta ja määräämisvaltaa suhteessa asianosaisiin. Tosiasiassa moderni oikeudenkäynti sisältää kuitenkin piirteitä molemmista järjestelmistä ja niiden välinen suhde saattaa riippua käsillä olevasta asiasta.

⁸⁵ Riikka Koulu, Risto Koulu ja Sanna Koulu, *Tuomarin Roolit Tuomioistuimissa* (Alma Talent Oy ja Lakimiesliiton kustannus 2019) s.25.

⁸⁶ Jyrki Virolainen, *Materiaalinen Prosessinjohto* (Lakimiesliiton kustannus 1988) s.346-348.

⁸⁷ Antti Jokela, *Rikosprosessioikeus* (Alma Talent Oy 2018) s.25. Ennen vuoden 2006 prosessiuudistusta tuomioistuimella oli mahdollisuus määrätä rangaistus oikeudenkäyntiä koskevasta rikkomuksesta (ROL 1:1.2; L:ssa 11.7.1997). Nykyään tuomioistuin voi määrätä sakkorangaistuksen, joka lasketaan kurinpidolliseksi seuraamukseksi. Lisää kurinpitovaltaan liittyvistä toimenpiteistä kohdassa 4.1.5

⁸⁸ Markku Fredman, *Rikosasianajajan Käsikirja* (Talentum 2013).s.1-6

Menettelyperiaatteista keskusteltaessa tulee myös muistaa, ettei akkusatorisen oikeusjärjestelmän puoltaminen välttämättä tarkoita sitä, etteikö tuomari saisi puuttua oikeudenkäynnin kulkuun muodollisin prosessinjohtotoimenpitein, esimerkiksi prosessin pitkittymisen estämiseksi.⁸⁹

Vaikka lähtökohtana olisikin prosessin akkusatorisuus ja tuomarille jäisi täten pääasiallinen velvollisuus huolehtia oikeudenkäyntimenettelyn asianmukaisuudesta, voidaan keskustella siitä, kuinka aktiivinen tuomarin tulisi olla asianmukaisuudesta huolehtiessaan. Tämän keskustelun pohjalta kehittyneitä kouluja voidaan kutsua prosessikäsitteiksi. Kyseisistä käsityksistä keskustellessa tulee kuitenkin muistaa, että nykyiset prosessikäsitteet sisältävät vaikutelmia eri prosessikäsitteistä.⁹⁰

Perinteisen *liberaalin oikeuskäsitteen* mukaan tuomarin tulee taata materiaallinen tasa-arvoisuus olemalla passiivinen. Tämän käsityksen mukaan tuomarin ei tulisi pyrkiä auttamaan prosessissa heikompa osapuolta, vaan ratkaista käsillä oleva asia esitetyn aineiston perusteella. Liberaalia prosessikäsitteistä modernimman, *sosiaalisen prosessikäsitteen* mukaan, tuomarin tulee toimia aktiivisesti ja edesauttaa oikean ratkaisun saamista.⁹¹ Osapuolten välinen yhdenvertaisuus turvataan tällöin sekä normitasolla että käytännössä. Sosiaalisen prosessikäsitteen onkin todettu vastaavan paremmin kansainvälistymisen ja perustuslaillistumisen lainkäytölle asettamia vaatimuksia⁹².

Myös sosiaalisesta prosessikäsitteestä kehittyneen *yhteistoimintaperiaatteen* lähtökohtana on tuomarin aktiivisuus. Yhteistoimintaperiaatteen mukaan oikeudenkäyntimenettelyssä tulisi lisäksi pyrkiä siviiliprosessin humanisoimiseen sekä tuomarin ja asianosaisten aktiivisen vuorovaikutuksen parantamiseen. Antti Jokelan mukaan sekä sosiaalista prosessikäsitteistä että yhteistoimintaperiaatetta tulee lisäksi täydentää asianosaisten tasa-arvoisuutta koskevalla vaatimuksella. Jokelan kuvaamaa todellista tasa-arvoisuutta ja perus- ja ihmisoikeuksia kunnioittavaa oikeusprosessia, voidaan kutsua *ihmisoikeudelliseksi prosessikäsitteeksi* ja sen kehittyminen on seurausta

⁸⁹ Koulu, Koulu and Koulu (n 20) s.227-229.

⁹⁰ Tolvanen (n 3). s. 1330

⁹¹ *ibid.* s. 1330

⁹² kts. esim. Ervo (n 9). s. 102.

perus- ja ihmisoikeuksien yhteiskunnallisen merkityksen korostumisesta sekä prosessioikeuden kansainvälistymisestä. Tämän prosessiperiaatteen ydinideana on, että osapuolten tasa-arvoisuus ja ihmisoikeuksia kunnioittavat päämäärät huomioidaan oikeusprosessin jokaisessa vaiheessa ja siihen kuulu keskusteleva ja avoin työtapa.⁹³ Toisaalta tämä vaikuttaa ristiriitaiselta sikäli, että siinä missä rikosprosessin tulisi olla luonteeltaan lähtökohtaisesti syyttämismenettelmään perustuva, osapuolten välisen todellisen tasa-arvon huomiointi edellyttää, että tuomari on aktiivinen ja käyttää prosessinjohtovaltuuksiaan. Risto Koulu on myös todennut, ettei prosessiperiaatteita tutkimalla saada vastausta siihen, kuinka aktiivinen tuomarin tulisi olla, vaan ne kertovat pikemmin siitä, millaisia erilaisia rooleja tuomarilla voi olla. Vaikka Koulu on todennut yhteistoimintaperiaatteen mukaisen prosessin pahimmassa tapauksessa johtavan siihen, että toinen tuomioistuinkäsittelyn osapuoli kokee tuomarin suosivan toista osapuolta, hän on myöntänyt, että periaatteelle ominainen keskusteleva ja avoin työtapa sopii hyvin osaksi tuomarin legaaliroolia lainkäyttäjänä.⁹⁴

4.1.2 Prosessinjohton funktio

Tuomioistuimella saattaa olla velvollisuus puuttua oikeudenkäynnissä käytävään keskusteluun useammassa tilanteessa. Tällaisesta tilanteesta voi olla kyse esimerkiksi silloin, jos syytettyä vastaan yritetään käyttää todisteita, jotka on kerätty lainvastaisin keinoin, jotka loukkaavat hänen ihmis- ja perusoikeuksiaan.⁹⁵ Tuomarin tulee myös muutoin huolehtia, että käsittelyyn osallistuvia ihmisiä kohdellaan asianmukaisesti, turvata oikeudenkäynnin eteneminen häiriöttä⁹⁶ sekä valvoa, että asia tulee asianmukaisesti käsitellyksi (ROL 6:5.1). Lisäksi tuomarin tulee myös poistaa epäselvyydet ja puutteellisuudet asianosaisten lausunnoista (ROL 6:5.2 ja OK 6:2a.).

⁹³ Antti Jokela, 'Oikeudenkäynti I. Oikeudenkäynnin Perusteet, Periaatteet Ja Instituutiot' (*Alma Talent Oy*, 2016); Koulu, Koulu and Koulu (n 20) s.240-241. s. 35-38

⁹⁴ Koulu, Koulu ja Koulu (n 123) s.239-241.

⁹⁵ Fredman (n 88) s.628; Virolainen and Pölönen (n 28) s.278.

⁹⁶ Virolainen ja Pölönen (n 7). s.25 ja Jokela (2005) s. 56

Tuomioistuinkäsittelyssä tuomari pystyy täyttämään yllä mainittuja velvollisuuksiaan sekä ohjaamaan prosessin etenemistä *prosessinjohdon* avulla. Prosessinjohdolla tarkoitetaan käytännössä niitä tapoja ja välineitä, joiden avulla tuomioistuin tukee oikeudenkäynnin etenemistä ja varmistaa oikeudenmukaisen oikeudenkäyntiin liittyvien vaatimusten täyttymistä. Prosessinjohdolla on merkitystä varsinkin laajoissa asioissa, sillä sen avulla voidaan selkeyttää asian käsittelyä.⁹⁷ Rikosprosessissa prosessinjohtotoimenpiteiden avulla voidaan huolehtia siitä, että asia selvitetään siinä laajuudessa kuin rikosprosessin tavoitteet edellyttävät, eli varmistaa, ettei rikokseen syyllistynyt välttä rikosoikeudellista seuraamusta, eikä syytöntä tuomita vastuuseen⁹⁸.

Prosessinjohto voidaan jakaa kahteen alalajiin: *muodolliseen prosessinjohtoon* sekä *aineelliseen*, eli *materiaaliseen prosessinjohtoon*. Oikeuskirjallisuudessa ei ole päästy yksimielisyyteen käsitteiden tarkasta sisällöstä eikä luokittelulla myöskään ole käytännön merkitystä.⁹⁹ Yleinen käsitys näyttää kuitenkin olevan se, että muodollisen prosessinjohdon avulla säädellään oikeudenkäynnin ulkoista kulkua ja siihen kuuluu sellaisia toimenpiteitä, jonka avulla tuomioistuin varmistaa, että oikeuskäsittelyssä noudatetaan selvyyttä ja järjestystä (ROL 6:5)¹⁰⁰. Muodolliseen prosessinjohtoon voidaan Jyrki Virolaisen mukaan katsoa kuuluvan ainakin käsittelyn järjestyksestä ja julkisuudesta määrääminen, puheenvuorojen jakaminen, käsittelyn tarkoituksenmukaisuudesta vastaaminen sekä teknisessä mielessä myös todistajien kuulusteleminen¹⁰¹.

Materiaalisella prosessinjohdolla tarkoitetaan puolestaan toimintaa, joka kohdistuu oikeudenkäyntiaineiston täydentämiseen, rajoittamiseen sekä asianosaisten lausuntojen selventämiseen.¹⁰² Materiaaliseen prosessinjohtoon liittyvät toimet kohdistuvat ensisijaisesti oikeudenkäyntiaineistoon ja toimenpiteiden avulla on tarkoitus valvoa, että asia tulee perusteellisesti käsitellyksi eikä asiaan sekoiteta mitään siihen kuulumatonta.

⁹⁷ Antti Jokela, *Oikeudenkäynti III. Pääkäsittely, Todistelu Ja Tuomio* (2nd edn, Talentum 2015). s.58-60

⁹⁸ Virolainen (n 86) s.355.

⁹⁹ *ibid* s.40-41.

¹⁰⁰ Jokela, *Oikeudenkäynti III. Pääkäsittely, Todistelu Ja Tuomio* (n 97). s. 55-58

¹⁰¹ Virolainen (n 86) s.45-46.

¹⁰² Jokela, *Oikeudenkäynti III. Pääkäsittely, Todistelu Ja Tuomio* (n 97) s.55-58.

Yllä mainitun tuomarin kyselyvelvollisuuden voidaan myös katsoa kuuluvan materiaaliseen prosessinjohtoon.¹⁰³

4.1.3 Prosessinjohton laajuuteen vaikuttavat traditionaaliset prosessiperiaatteet

Prosessinjohton laajuuteen sekä tuomarin aktiivisuusastetta koskeviin kysymyksiin voidaan hakea vastausta myös prosessioikeuden traditionaalista periaatteista. Rikosprosessissa tuomarin aktiivisuudelle asettavat rajansa erityisesti puolueettomuusvaatimus, kuulemisperiaate sekä puolustuksen suosimisen periaate¹⁰⁴. *Kuulemisperiaate* ilmenee Suomen perustuslain 21 pykälästä, jonka mukaan oikeus tulla kuulluksi tulee turvata lailla (PL 21.2). Kuulemisperiaatetta voidaan pitää yhtenä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin tärkeimpinä elementteinä, sillä asianosaisten mahdollisuus valvoa omia etujaan oikeudenkäyntimenettelyssä nojaa vahvasti kyseiseen periaatteeseen. Kummankin osapuolen on saatava tilaisuus lausua vastapuolen vaatimuksista, väitteistä ja todisteista. Rikosprosessissa asianosaisten kuulemisperiaate toteutetaan pääsääntöisesti suullisesti valmisteluistunnossa tai pääkäsitelyssä (ROL 5:10.3 ja 6:6.1).¹⁰⁵

Kuulemisperiaate koskee ensisijaisesti tuomioistuimen ja asianosaisten välistä prosessuaalista suhdetta¹⁰⁶. Siinä missä asianosaisilla on oikeus tulla kuulluksi ja saada tietoa, tuomioistuimella on velvollisuus ottaa luovutettu tieto vastaan sekä antaa vastapuolelle tilaisuus lausua asiassa. Tarkoituksena on varmistua siitä, että kaikista olennaisista seikoista käydään keskustelua oikeudenkäynnin aikana.¹⁰⁷ Tämän tutkielman osalta ongelmallista kuulemisperiaatteen osalta on kuitenkin se, että se kertoo ainoastaan, että tuomarin tulee aktiivisesti viedä oikeudenkäyntiä eteenpäin, muttei vastaa siihen, millä tavoin tai missä asioissa kuulemisperiaatteen mukaista aktiivisuutta tulisi

¹⁰³ OK 6:2a.2:ssa; L:ssa 28.6.1993

¹⁰⁴ Ervo (n 9) s.399.

¹⁰⁵ Jokela, 'Oikeudenkäynti I. Oikeudenkäynnin Perusteet, Periaatteet Ja Instituutiot' (n 93) s.140.

¹⁰⁶ Jokela, *Rikosprosessioikeus* (n 87) s.35.

¹⁰⁷ Ervo (n 9) s.399; Jokela, 'Oikeudenkäynti I. Oikeudenkäynnin Perusteet, Periaatteet Ja Instituutiot' (n 93) s.140.

toteuttaa.¹⁰⁸ Selvää on kuitenkin se, että tuomarin tulee varmistaa, että jokaisella on tilaisuus lausua asiassa, joten hänen voidaan todeta toimivan eräänlaisena sananvapauden toteutumisen vahtikoirana rikosprosessin aikana.

Tuomarin omaan sananvapauteen vaikuttaa myös *puolueettomuusperiaate*, jolla viitataan tuomarin tasapuolisuuteen käsiteltävän asian osapuoliin nähden.¹⁰⁹ Tuomari voi omalla aktiivisuudellaan vaikuttaa puolueettomuusvelvoitteen toteutumiseen. Liiallinen aktiivisuus lisää riskiä siitä, että osapuolet katsovat tuomarin suosivan toista tuomioistuinkäsittelyn osapuolista, kun taas liiallinen passiivisuus saattaa johtaa toisen osapuolen syrjimiseen tai osapuolten väliseen epätasapainoon.¹¹⁰ Toisaalta tuomioistuimen tulee kuitenkin huolehtia siitä, että käsittelyyn osallistuvia ihmisiä kohdellaan asianmukaisesti. Tuomioistuimen tulee lisäksi turvata oikeudenkäynnin eteneminen häiriöttä sekä valvoa, että asia tulee asianmukaisesti käsitellyksi, mikä taas saattaa edellyttää tuomarilta ainakin jonkinasteista aktiivisuutta ja sekä prosessinjohtokeinojen että kurinpitovaltuuksien käyttöä.

Tuomarin passiivisen roolin puolestapuhujat ovat oikeuskirjallisuudessa väittäneet, että tuomarin objektiivisuusodotuksiin kohdistuu sitä suurempi jännite, mitä aktiivisemmin tuomari oikeudenkäynnissä toimii.¹¹¹ Toisaalta tuomarin aktiivisuuden puolesta puhujat ovat huomauttaneet, että tuomarin tulee tarvittaessa toimia aktiivisesti asianosasten tosiallisen tasa-arvoisuuden toteuttamiseksi. Myös EIT on oikeuskäytännössään todennut, että vaikka EIS 6 artiklan tavoitteena on puolueeton tuomari, se ei aina tarkoita, että tuomarin tulisi olla passiivinen¹¹².

Puolustuksen suosimisperiaate muistuttaa hieman puolueettomuusperiaatetta ja se koskee nimenomaisesti rikosoikeudenkäyntejä. Periaate on kehitetty sen olettaman pohjalta, että syytetty on alistetussa asemassa verrattuna syyttäjään ja periaatteen tavoitteena onkin osapuolien tasavertaisuuden varmistaminen oikeusprosessissa. Puolustuksen

¹⁰⁸ Koulu, Koulu ja Koulu (n 123) s.225-226.

¹⁰⁹ Tuula Linna, *Prosessioikeuden Oppikirja* (Alma Talent Oy ja Lakimiesliiton kustannus 2019) s.15.

¹¹⁰ Koulu, Koulu ja Koulu (n 123) s.219-221.

¹¹¹ *ibid.*

¹¹² Laura Ervo, *Oikeudenkäynnin Oikeudenmukaisuusvaatimus - Käsikirja Lainkäyttäjille* (Laura Ervo ja Alma Talent Oy 2008) s.80.

suosimisperiaatteeseen liittyy myös vahvasti niin sanottu *itsekriminointisuoja* sekä vaitiolo-oikeus, joiden myötä syytetyn ei tarvitse myötävaikuttaa sen rikoksen selvittämiseen, josta häntä epäillään. Itsekriminointisuoja on osa Suomen oikeusjärjestystä ja sen katsotaan myös kuuluvan EIS 6 § artiklan mukaisen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimuksiin.¹¹³

Tuomioistuimelle ja tuomarille puolustuksen suosiminen periaatteella on merkitystä sikäli, että asian selvittämisen osalta tuomarin tulisi olla aktiivinen vain syytetyn etua silmällä pitäen ja välttää sellaisia prosessinjohtotoimenpiteitä, jotka saattavat johtaa syytettyä tukevan näytön hankkimiseen.¹¹⁴ Oikeuskirjallisuudessa löytyy erilaisia prosessinjohtoon laajuuteen liittyviä kantoja etenkin rikosprosessin osalta. Jyrki Virolainen on pohtinut, tulisiko puolustuksen suosimisperiaate tulisi ulottaa prosessinjohtoon osalta niin pitkälle, ettei tuomioistuin millään tavoin puuttuisi asian selvittämiseen sellaisella tavalla, josta saattaisi olla haittaa syytetylle. Toisaalta hän kuitenkin toteaa, ettei tämä ole paras mahdollinen vaihtoehto, sillä tuomioistuimen tulee huolehtia rikoksen perusteellisesta selvittämisestä, ja siksi sillä tulee olla oikeus esimerkiksi tietyissä tilanteissa todistelun aikana puuttua tilanteeseen ja pyytää syyttäjää hankkimaan sellaista selvitystä, joka ilmeisesti pääosin puhuu syytettyä vastaan, mutta johon syyttäjällä ei ole kiinnittänyt huomiota. Molemmat näkökohdat huomioon ottaen lieneekin parasta, että tuomioistuin käyttää esimerkiksi selvityksen hankkimiseen liittyviä pyyntöjä erittäin harkitusti, mikäli selvitys voi koitua syytetyn haitaksi. Näin varmistetaan siitä, ettei syytetyllä synny sellaista mielikuvaa, että tuomari avustaa asiassa syyttäjää ja estetään tuomioistuimen luottamuksen vaarantuminen.¹¹⁵

4.1.4 Tuomarin kyselyvelvollisuus

Tuomari voi käyttää prosessinjohtovaltuuttansa myös rikosprosessissa selventääkseen ja korjatakseen epäselviä tai puutteellisia prosessiaineistoa koskevia esityksiä.¹¹⁶ Koska tuomioistuimen tulee valvoa, että asia tulee asianmukaisesti käsitellyksi, tuomarilla on

¹¹³ Virolainen ja Pölönen (n 27) s.299-301.

¹¹⁴ *ibid* s.344-345.

¹¹⁵ Virolainen (n 86) s.357-359.

¹¹⁶ *ibid* s.359.

jopa velvollisuus poistaa epäselvyydet ja puutteellisuudet asianosaisten lausumista kysymyksien avulla (ROL 6:5.2). Tätä velvollisuutta kutsutaan tuomarin *kyselyvelvollisuudeksi* ja sen katsotaan useimmiten kuuluvan tuomarin materiaaliseen prosessinjohtoon.¹¹⁷ Kyselyvelvollisuuden tärkeimpänä tavoitteena voidaan pitää tuomioiden oikeudellisuuden varmistamista ja tuomarin kysymysten tarkoituksena on selventää, mitä prosessin osapuolet ovat tarkoittaneet aineistoa koskevilla lausunnoillaan ja mihin he tähtäävät prosessissa. Lisäksi kysymysten avulla voidaan puuttua ristiriitaisuuksiin tai muihin epäselvyyksiin.¹¹⁸ Käytännössä kyselyvelvollisuuden myötä tuomarin saattaa siis joutua puuttumaan oikeudenkäynnin aikana käytävään keskusteluun kysymyksiin etenkin silloin, jos prosessiosapuoli ei kehotuksesta huolimatta täydennä kertomustaan tai mikäli hänen lausumansa poikkeaa siitä, mitä hän on aiemmin asiassa esittänyt.¹¹⁹

Kyselyvelvollisuus koskee myös rikosprosessia, vaikkakin tuomarin on sitä suorittaessaan otettava huomioon rikosprosessin luonne ja etenkin yllä mainittu syytetyn suosimisperiaate sekä puolueettomuusperiaate. Kyselyoikeuden laajuuteen ei myöskään vaikuta se, onko asianosaisilla avustajat vai ei. Yleisen käsityksen mukaan tuomari voi kyselyvelvollisuutensa puitteissa esimerkiksi informoida asianomistajaa esimerkiksi eri korvauslajeista ja -perusteista, mutta hänen tulee samalla huolehtia, ettei tuomioistuimen puolueettomuus vaarannu. Puheenjohtajan tulee syytetyn suosimisperiaatteen nojalla kuitenkin välttää sellaisten kysymysten esittämistä, joihin vastaaminen saattaisi koitua syytetyn vahingoksi.¹²⁰

4.1.5 Hyödyntämiskielto ja itsekriminointisuoja

Tuomioistuimella saattaa olla velvollisuus puuttua oikeudenkäynnissä käytävään keskusteluun myös sellaisissa tapauksissa, jossa syytettyä kohtaan yritetään käyttää todisteita, jotka on hankittu lainvastaisin keinoin, tai joissa syytetyn itsekriminointisuoja

¹¹⁷ *ibid* s.352-353.

¹¹⁸ Jari Vaitoja, *Väittämistaakka, Tuomarin Kyselyvelvollisuus Ja Pakottavan Yksityisoikeudelliseen Sääntelyyn Perustuvien Vaatimusten Tutkiminen Siviiliprosessissa* (Suomalainen Lakimiesyhdistys 2014) s.300; Virolainen (n 86) s.101.

¹¹⁹ Virolainen (n 86) s.352-353.

¹²⁰ Kari Turtiainen (ed), *Oikeudenkäynti Rikosasioissa* (Rovaniemen hovioikeuspiiri 2013) s.58.

on muutoin loukattu. Oikeudenkäymiskaaren 17:25:ssa säädetään niin sanotusta *hyödyntämiskiellostä*, jonka mukaan tuomioistuin ei saa hyödyntää todistetta, joka on saatu kiduttamalla. Myös sellaisen todisteen hyödyntäminen on kielletty, joka on hankittu rikosasiassa vaitiolo-oikeuden vastaisesti. Lisäksi hyödyntämiskielto tulisi koskea myös muussa menettelyssä pakkokeinoin hankittua todistetta, mutta vain, jos kyseistä henkilöä vastaan oli silloin vireillä rikosprosessi ja todisteen hankkiminen olisi loukannut itsekriminointisuojaaja (OK 17:25).

Saman pykälän mukaan tuomioistuin saa kuitenkin hyödyntää myös lainvastaisesti hankittua todistetta muussa tapauksessa, jollei hyödyntäminen vaaranna oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumista ottaen huomioon asian laatu, todisteen hankkimistapaan liittyvä oikeudenloukkauksen vakavuus, hankkimistavan merkitys todisteen luotettavuudelle, todisteen merkitys asian ratkaisemisen kannalta ja muut olosuhteet¹²¹. Hyödyntämiskielto koskee myös epäiltyyn tai vastaajaan luvun 17 §:n 1 momentissa tarkoitettussa suhteessa olevan läheisen vaitiolo-oikeutta loukaten hankittua todistetta, joka on hankittu ilman syytetyn tai tämän läheisen henkilön myötävaikutusta, voidaan kuitenkin hyödyntää.¹²²

Tapauksessa KKO 2016:96 Syytetty oli vangittuna ollessaan esitutkintakuulustelunsa välisenä aikana, ilman puolustajansa läsnäoloa tapahtuneissa puhuttamisissa tunnustanut esitutkintaa hoitaneelle rikosylikonstaapelille surmaamisteon ja kertonut muutoinkin tälle tekoon liittyneistä seikoista. Tätä aikaisemmissa ja myös puhuttamisia seuranneissa esitutkintakuulusteluissa, joissa syytetty oli ollut puolustajansa avustamana, syytetty oli kiistänyt osallisuutensa murhaan sekä muihin tutkittavana olleisiin rikoksiin. Hovioikeus oli tuominnut syytetyn murhasta elinkaudeksi vankeuteen. Korkein oikeus katsoi kuitenkin, että syytetyn puolustautumismahdollisuuksia ja itsekriminointisuojaaja oli loukattu, eikä rikosylikonstaapelin todistajankertomusta saanut tämän vuoksi hyödyntää näyttönä. Korkein oikeus totesi myös, ettei syytetyn puhuttamiselle ollut ollut edellytyksiä tämän mielentilan vuoksi. Ratkaisussaan KKO viittasi itsekriminointisuojaajan

¹²¹ Linna (n 109) s.175-176. sekä OK 17:25

¹²² HE 46/2014 vp s. 89 ja KKO 2017:65, kohta 14

lisäksi syytetyn oikeuteen tehokkaaseen puolustukseen ja oikeuteen käyttää oikeudenkäyntiavustajaan, joka ilmenee EIS 6 art. 3 kohdan c alakohdassa.¹²³

Todisteen hyödyntämiskiellon asettaminen saattaa siten tulla ajankohtaiseksi sellaisissa tapauksissa, joissa tiedon hankkimiseen liittyy vakava oikeudenloukkaus, kuten silloin kuin syytettyä vastaan yritetään käyttää todisteita, jotka on kerätty sellaisin lainvastaisin keinoin, jotka loukkaavat hänen ihmis- ja perusoikeuksiaan.¹²⁴

4.1.6 Kurinpitovaltaan liittyvät toimenpiteet

Monet järjestyksen ylläpitoon liittyvät toimenpiteet ovat osa *puheenjohtajan kurinpitovaltaa* ja ne voidaan myös nähdä osana prosessinjohtoa. Puheenjohtajan on oikeudenkäynnin järjestystä valvoessaan keskeytettävä sopimaton lausuma ja oikaista jokaista, joka käyttäytyy häiritsevästi tai asiattomasti (OK 14:6). Siinä tapauksessa, ettei puheenvuoron keskeyttäminen auta, tuomioistuin saa tuomita enintään 1 000 euron suuruisen järjestyssakon henkilölle, joka ei noudata puheenjohtaja antamia määräyksiä, käyttää istunnossa tai tuomioistuimeen annetussa kirjoituksessa sopimatonta puhe- tai kirjoitustapaa taikka muutoin häiritsee käsittelyä tai käyttäytyy sopimattomasti (OK 14:7.1). Jos tämä ei auta, tuomioistuin voi lisäksi määrätä järjestystä rikkovan henkilön poistettavaksi tai säilöön 24 tunnin ajaksi¹²⁵. Jos poistettava henkilö on asianosainen, tulee tuomioistuimen harkita, voidaanko asian käsittelyä jatkaa poistamisesta huolimatta (OK 14:7:2). Epäasiallisen puhe- tai kirjoitustavan käyttämisen seurauksena osapuolen oikeusavustaja voidaan myös määrätä esiintymiskieltoon (OK 15:10a.1). Tuomioistuin määrää järjestykseuraamukset omasta aloitteestaan ja järjestyssakkoa ja säilöön ottamista koskevaan päätökseen saa hakea muutosta valittamalla¹²⁶.

Oikeudenkäyntiä häiritsevä tai muutoin sopimaton käyttäytyminen ei ole nykyainsäädännön mukaan enää rikos, eikä se vuoden 2006 jälkeisen

¹²³ KKO 2016:96

¹²⁴ Fredman (n 36) s.641-642; KKO 2011:91, R2010/419 (2.11.2011).

¹²⁵ Jokela, *Oikeudenkäynti III. Pääkäsittely, Todistelu Ja Tuomio* (n 97). s. 56 ja Virolainen, Pölönen s. 25 ja OK 14:6 sekä OK 14:7

¹²⁶ OK 14:7.3

prosessiuudistuksen jälkeen johda rikosoikeudellisiin seuraamuksiin. Järjestyssakon määräämisessä on siten ainoastaan kyse kurinpidollisesta seuraamuksesta. Kurinpidollisen seuraamuksen määrääminen ei estä nostamasta syytettä samasta teosta, jos siitä on muualla laissa säädetty rangaistus. Tuolloin myöhemmässä tuomiossa on otettava huomioon samasta teosta aikaisemmin määrätty järjestyssakko, jolloin vältytään ne bis in idem -kiellon rikkomisesta.¹²⁷ Mahdollinen esimerkki tällaisesta tilanteesta olisi esimerkiksi se, jossa tuomioistuin antaa jollekin prosessiosapuolista tai heidän edustajistaan sakkorangaistukseen epäasiallisen käytöksen vuoksi ja vastapuoli nostaa myöhemmin syytteen kunnianloukkauksesta (RL 24:9).

Käytännössä istunnon puheenjohtaja voi siis keskeyttää asiattoman lausuman ja määrätä hänet joko sakkorangaistukseen tai poistettavaksi, mikäli hän ei kehotuksesta huolimatta muuta käyttäytymistään. Tällainen tilanne rajoittaa käytännössä prosessiosapuolen sananvapautta, vaikkakin rajoitukselle onkin laissa säädetty peruste ja sen voidaan varmasti myös katsoa täyttävän EIT:n hyväksyttävän tavoitteen koskevan rajoitusvaatimuksen. Mutta millainen vaikutus itse sakkorangaistuksen tai istunnosta poistamisen uhalla on prosessin osapuolien sananvapauteen? Saattaako järjestyssakon uhka johtaa siihen, että prosessiosapuolet ja heidän edustajansa varovat omia sanojaan rangaistuksen pelossa? Järjestyssakon mahdollisesta pelotevaikutuksesta ei ole juurikaan keskusteltu kansallisessa oikeuskirjallisuudessa, mutta EIT on oikeuskäytännössään todennut yleisellä tasolla, että mitä ankarampi sanktio syytetylle määrätään, sitä suurempana voidaan pelotevaikutetta pitää. Jos EIT kokee puolestaan pelotevaikutuksen olevan suhteettoman suuri, se voi todeta, ettei välttämättömyydestin suhteellisuusvaatimus täyty.¹²⁸

Kuten suoraan pykälän sananmuodosta seuraa, kurinpidolliset määräykset nimenomaisesti sellaisissa tilanteissa, jossa jokin paikalla olevista henkilöistä käyttäytyy asiattomasti tai häiritsevästi. EIT on myös oikeuskäytännössään katsonut, että tuomioistuimen toimijoiden sananvapaus on laajimmillaan silloin kun lausuma koskee

¹²⁷ Jokela, *Rikosprosessioikeus* (n 87) s. 432-433.

¹²⁸ Dijkstra (n 30) s.8. sekä Kudeshkina v. Venäjä, no. 29492/05, 26.2.2009, § 98-100

käsiteltävää asiaa ja on sisällöltään asiallista.¹²⁹ Tämän perusteella voidaan myös ajatella, että kaikkien prosessiosapuolien sananvapaus on laajimmillaan heidän puheenvuoronsa tai kuulemisensa aikana ja kurinpidollisen seuraamuksen määräämisen riski korkeimmillaan silloin, kun jokin prosessiosapuolista keskeyttää toisen puheenvuoron tai kohdistaa kritiikkinsä toisen persoonaan, eikä käsiteltävään asiaan ja siihen liittyviin toimenpiteisiin.

4.2 Syyttäjä

4.2.1 Syyttäjä rikosoikeudellisen vastuun toteuttajana

Syyttäjän ensisijainen tehtävä on huolehtia rikosoikeudellisen vastuun toteuttamisesta rikosasian käsittelyssä sekä syyteharkinnassa, että oikeudenkäynnissä. Tämän tulee kuitenkin tapahtua asianosaisten oikeusturvan ja yleisen edun vaatimalla tavalla. Syyttäjän on lisäksi noudatettava lain edellyttämää tasapuolisuutta, joutuisuutta ja taloudellisuutta.¹³⁰ Asian selvittämisen ja rikosprosessin eteenpäinviemiseksi syyttäjän tulee huolehtia siitä, että todistusaineisto tulee pääkäsittelyssä yksilöidysti esitetyksi ja että todistajien esitutkinnassa kertomat seikat tulevat kerrotuiksi myös pääkäsittelyssä. Syyttäjän huolellinen työ edistääkin sitä, että tuomioistuimien voi ratkaista rikosasian puolueettomasti, osallistumatta itse asian selvittämiseen.¹³¹

Pääkäsittelyn suullisuus edellyttää syyttäjältä hyvää ilmaisutaitoa ja syyttäjän tapa ajaa syytettä vaikuttaa sekä oikeudenkäynnin etenemiseen, että tuomion muodostumiseen.¹³²

¹²⁹ Kts. tutkielman kohta 3.4.2.

¹³⁰ Laki syyttäjälaitoksesta, 32/2019, 9§

¹³¹ Fredman (n 77) s.110-111.

¹³² Virolainen (n 83) s.63.

Syyttäjä ei ole rikosoikeudellisen konfliktin osapuoli kuten asianomistaja ja syylliseksi epäilty, vaan hän on virkavastuun alaisena toimiva virkamies. Hänen tulee edustaa julkista kannevaltaa ja toimia yhteiskunnan puolesta sen etuja valvoen.¹³³ Syyttäjä ei siis saa ajaa asiassa omaa henkilökohtaista etuaan ja hän on velvollinen noudattamaan toiminnassaan lakia.¹³⁴ Vaikka syyttäjän velvollisuus käyttäytyä ammattietiikan mukaisesti saattaa joissain määrin asettaa rajoituksia sananvapaudelle, kuuluu sananvapaus kuitenkin lähtökotaisesti myös syyttäjille.¹³⁵

4.2.2 Syyttäjän toimintaa ohjaavat periaatteet

Syyttäjän toimintaa ohjaavat erilaiset arvot ja periaatteet, joista osa on kirjattu syyttäjälaitoksia koskevaan lakiin (laki syyttäjälaitoksesta, 32/2019). Syyttäjällä on lisäksi erityinen velvollisuus toimia objektiivisesti ja ajaa yleistä etua¹³⁶. Tätä velvollisuutta kutsutaan syyttäjän objektiivisuusperiaatteeksi. Kyseinen velvoite on erityisen näkyvässä asemassa esitutinnan ja syyteharkinnan aikana, jolloin syyttäjän tulee toimia aktiivisesti selvittääkseen myös syytetyn syyttömyyden puolesta puhuvia seikkoja. Pääkäsittelyssä syyttäjä voi käytännössä keskittyä pääasiassa syytteen ajamiseen, mutta syyttäjän tulee kuitenkin huolehtia tarvittaessa siitä, että syytetyn eduksi puhuvat seikat ja todisteet tuodaan tuomioistuimen tietoon.¹³⁷ Syyttäjän tulee huomioida objektiivisuus henkilötodistelussa myös siinä mielessä, että hänen tulee olla valmis peruuttamaan syyte, mikäli hän huomaa oikeudenkäynnin aikana esitetyn lausuman perusteella, ettei hänen ajamalleen syytteelle olekaan perusteita.¹³⁸ Syyttäjän on myös toiminnassaan huomioitava syyttömyysolettama, joka vaikuttaa syyttäjän omaan vapauteen lausua asiasta esimerkiksi siten, että syyttäjän tulee olla ottamatta suoraan kantaa syytetyn syyllisyyteen tai kohdistaa häneen yhteiskunnallista arvostelua¹³⁹.

¹³³ *ibid* s.29.

¹³⁴ Virolainen ja Pölönen (n 27) s.29.

¹³⁵ Jokela, *Rikosprosessioikeus* (n 87) s.71-72.

¹³⁶ Ervo Laura (n 6). s.820-821 ja HE 131/1996 vp s. 35

¹³⁷ Virolainen (n 83) s.90-91.

¹³⁸ Virolainen ja Pölönen (n 27) s.344.

¹³⁹ Virolainen (n 83) s.92-93.

Syyttäjän tulee myös yleisellä tasolla huomioida syytetyn perus ja ihmisoikeudet toiminnassaan ja siten myös pyrkiä turvaamaan syytetyn sananvapauden toteutuminen oikeudenkäynnin aikana. Euroopan ihmisoikeussopimuksen sisältö sekä ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntö ovat muovanneet Suomen rikosprosessioikeutta ja siten myös vaikuttaneet syyttäjän rooliin rikosprosessin toimijana. Syyttäjän on toiminnassaan otettava huomioon EIS:n sisältö, vaikkei ihmisoikeussopimus sisällä nimenomaisesti syyttäjää koskevia määräyksiä. Syyttäjä ei kuitenkaan ole EIS 6 artiklassa tarkoitettu tuomari tai tuomioistuin, eikä syyttäjälle voi jättää päävastuuta oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumisesta.¹⁴⁰

4.2.3 Hyvä syyttäjätapa

Syyttäjän toimintaa ohjaa myös hyvä syyttäjätapa, joka muodostuu syyttäjän toimintaa ohjaavista eettisistä säädöksistä ja niiden tulkinnasta. Osa hyvään syyttäjätapaan liittyvistä velvollisuuksista voidaan myös johtaa virkamieslain hyvää virkamiestapaa koskevasta 14 §. Hyvän syyttäjätavan kehitystä ohjaavat myös valtakunnansyyttäjä, oikeuskansleri ja oikeusasiamies antamiensa ratkaisujen avulla.¹⁴¹

Velvollisuus noudattaa hyvää syyttäjätapaa saattaa ajoittain vaikuttaa syyttäjän sananvapauteen kaventavasti. Syyttäjän toiminnan tulee olla oikeudenmukaista sekä asianosaisten että yhteiskunnan kokonaisedun kannalta ja syyttäjän tulee esiintyä moitteettomasti niin viranhoidossaan kuin sen ulkopuolellakin.¹⁴² Vaikka syyttäjän tuleekin edustaa ja avustaa asianomistajaa tarvittaessa, tulee hänen myös käyttäytyä asiallisesti ja tuomioistuinta ja oikeudenkäynnin puheenjohtajaa kohtaan. Valtakunnan syyttäjävirston ratkaisussa 27.8.2013, dnro 17/41/12 oli kyse tilanteesta, jossa syyttäjä oli lähestymiskieltoasian käsittelyssä keskeyttänyt tuomarin sekä muita asianosaisia käyttäen ”kärkevää kieltä”. Valtakunnan syyttäjävirsto huomautti, että syyttäjän tulee

¹⁴⁰ *ibid* s.85.

¹⁴¹ Toivola (n 76). s. 593

¹⁴² Jokela, *Rikosprosessioikeus* (n 87) s.66-67.

virassaan noudattaa tiettyjä käyttäytymisvelvoitteita eikä antautua sanaharkkaan oikeuden puheenjohtajan kanssa pääkäsittelyssä.¹⁴³

Syyttäjän tulee myös käyttäytyä siten, ettei hänen menettelynsä osoita vähättelevää, loukkaavaa, halventavaa tai muuten epäasiallista suhtautumista muita asianosaisia kohtaan.¹⁴⁴ Apulaisvaltakunnansyyttäjän sijainen kiinnitti päätöksessään huomiota hyvän syyttäjätavan edellyttämään asialliseen kielenkäyttöön, kun syyttäjä oli loppulausunnossaan viitannut vastaajan puuttuvaan koulutukseen sekä vähäiseen kokemukseen naisen sukupuolihygieniasta ja lisäksi viitannut New Yorkin terrorismiskuihin. Nämä viittaukset eivät apulaisvaltakunnansyyttäjän sijaisen mukaan olleet välttämättömiä näytön arvioinnin kannalta ja hän totesi, että syyttäjien tulisi asianosaisten henkilöön liittyvien asioiden kohdalla noudattaa erityistä huolellisuutta sana- ja lausevalinnoissa.¹⁴⁵

Hyvään syyttäjätapaan kuuluu lisäksi, ettei syyttäjä arvostele asianajaa tavalla, joka aiheuttaa ristiriitaa asianajajan ja hänen päämiehensä väliseen luottamukseen. Esimerkkejä tällaisesta hyvän syyttäjätavan vastaisesta kritiikistä ovat esimerkiksi asianajajan ja päämiehen välisen suhteen arvosteleminen sekä asianajajan velvollisuuksien arvosteleminen.¹⁴⁶ Myös jutun ulkopuolelle ulottuvaa aiheutonta arvostelua voidaan pitää hyvän syyttäjätavan vastaisena.¹⁴⁷

Asiassa 125/41/99 apulaisvaltakunnansyyttäjän kiinnitti päätöksessään huomiota hyvän syyttäjätavan edellyttämään käytökseen, kun johtava kihlakunnansyyttäjä oli istunnossa tiedustellut asianajajalta, kuinka kauan tämä antaa päämiehensä tuottaa itselleen vahinkoa valehtelemalla. Lisäksi hän oli todennut, että asianajan tulisi neuvoa päämiestään

¹⁴³ Valtakunnan syyttäjävirston ratkaisu 27.8.2013, 17/41/12

¹⁴⁴ Apulaisvaltakunnansyyttäjän päätös 4.5.2004, 2/41/02

¹⁴⁵ Apulaisvaltakunnansyyttäjän sijaisen päätös, 85/41/04, 12.4.2005

¹⁴⁶ Toivola (n 76). s. 600 sekä asiassa 125/41/99 31.5.2000 annettu ratkaisu ja asiassa 4/12/00, 28.4.2000 annettu ratkaisu

¹⁴⁷ *ibid.* s. 600 sekä asiassa 125/41/99 31.5.2000 annettu ratkaisu ja asiassa 4/12/00 28.4.2000 annettu ratkaisu

pysymään totuudessa, sillä tämä olisi hänelle selvästi edullisempaa ”kuin valheiden, varsinkin läpinäkyvien valheiden kertominen”.¹⁴⁸

4.3 Puolustus

4.3.1 Puolustuksen toimintaa ohjaavat normit

Puolustuksen sananvapautta rajoittavat puolustustoimintaa koskevat säännöt. Kansallisella tasolla oikeudenkäyntiavustajan toimintaa ohjaavat pääasiassa OK 15 luvun ja ROL 2 luvun säännökset yleisestä kelpoisuudesta, laki luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista, asianajajista annettu laki sekä hyvän asianajotavan asettamat velvollisuudet.¹⁴⁹ ROL 2:6 mukaan sekä puolustajan että asianomistajan oikeudenkäyntiavustajan on huolellisesti hyvää asianajotapaa noudattaen valvottava päämiehensä etua ja oikeutta sekä siinä tarkoituksessa edistää asian selvittämistä.¹⁵⁰ Laissa puhutaan tietoisesti nimenomaan hyvästä asianajotavasta eikä hyvästä asianajajatastavasta. Tämä johtuu siitä, että puolustajaksi voidaan määrätä muun kuin asianajaja ja hyvä asianajotapa kattaa siten terminä laajemman kohderyhmän. Hyvän asianajotavan valvonta kuuluu tuomioistuimelle, kun taas hyvän asianajotavan noudattamista valvoo Suomen Asianajajaliitto. Lisäksi voidaan todeta, että hyvä asianajotapa viittaa lähinnä työhön ja siihen liittyviin tehtäviin, kun taas hyvän asianajotavan tarkoitus on määritellä itse henkilöön kytkettyä käytöstä, eli sitä, kuinka asianajajaksi hyväksytyyn henkilön tulisi toimia sekä työaikanaan että vapaa-aikanaan.¹⁵¹

4.3.2 Lojaalivelvollisuus ja salassapitovelvollisuus

¹⁴⁸ Apulaisvaltakunnan syyttäjän sijaisen päätös, 125/41/99, 31.5.2000

¹⁴⁹ Laki asianajajista 496/1958 ja Laki luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista 715/2011

¹⁵⁰ ROL 2:6

¹⁵¹ Ervo Laura (2002) s.817; Fredman (2013). s.149

Syytetyn puolustajan velvollisuus on huolellisesti ja hyvää asianajotapaa noudattaen valvoa vastaajan etua ja oikeutta sekä siinä tarkoituksessa edistää asian selvittämistä (ROL 2:6). Tuomioistuinkäsittelyn aikana puolustajan tulee puuttua kuulusteluun, jos syyttäjä tai asianomistaja yrittävät esittää johdattelevia tai muuten epäasiallisia kysymyksiä syytetyille.¹⁵²

Asianajajalla on lojaalivelvollisuus asiakasta kohtaan, mikä tarkoittaa käytännössä sitä, että asianajajan tulee edistää asian etenemistä silloin, kun se on päämiehelle eduksi¹⁵³. Syytetyn asiamiehellä ei siis ole objektiivisuusvelvoitetta, kuten esimerkiksi syyttäjällä. Epäillyn puolustajalla on kuitenkin niin sanottu negatiivinen totuusvelvollisuus. Hän ei siis saa johtaa esitutkintaviranomaista, syyttäjää tai tuomioistuinta harhaan esimerkiksi esittämällä vääriä väitteitä tai todisteita.¹⁵⁴ Puolustajan sananvapautta rajoittaa tosin sanoen se, ettei hän saa valehdella eikä neuvoa epäiltyä valehtelemaan, mutta hänellä ei kuitenkaan ole velvollisuutta aktiivisesti edistää totuuden selvittämistä, mikäli sellainen toiminta on ristiriidassa päämiestä kohtaan olevan lojaalisuusvelvollisuuden ja salassapitovelvollisuuden kanssa¹⁵⁵.

Oppi positiivisesta ja negatiivisesta totuudessapysymisvelvollisuudesta ei Fredmanin mukaan kuitenkaan ulotu oikeudellisiin argumentteihin ja oikeuslähteiden käyttöön. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, ettei puolustajan tarvitse tuoda esiin sellaisia oikeuslähteitä, jotka puhuvat päämiestä vastaan. Jos vastapuoli päättää vedota näihin lähteisiin, puolustajalla on kuitenkin aina mahdollisuus kommentoida vastapuolen esittämiä argumentteja viimeisenä, sillä puolustuksella on aina viimeinen sana sanottavana.¹⁵⁶

Oikeudenkäyntimenettelyn ja esitutkinnan aikana puolustuksen sananvapautta voivat myös rajoittaa tuomioistuimen antama salassapitomääräys tai esitutkinnan aikana syyttäjän tai tutkinnanjohtajan määräämä ilmaisukielto. Tällaisia toimenpiteitä

¹⁵² Virolainen (n 83) s.389.

¹⁵³ Santtu Turunen, 'Oikeudenkäyntiasiamiehen ja -avustajan totuusvelvollisuus Oikeudenkäynnissä.' (1999) 3 Defensor Legis. s.468-496

¹⁵⁴ Toivola (n 76). s.595

¹⁵⁵ Virolainen (n 83) s.416.

¹⁵⁶ Fredman (n 77) s.57-58.

määrätessä tulisi huomioida erityisesti osapuolien tasapuolisuus ja pitää huolta siitä, että myös esitutkintaviranomaiset noudattavat määräystä. Tällöin vältetään tilanne, jossa vain toinen osapuolista vaiennetaan, joka puolestaan saattaa johtaa turhan yksipuoliseen tiedottamiseen. Fredman onkin varoittanut erityisesti ilmaisukieltojen liiallisen käytön haitallisesta, sananvapautta kaventavasta vaikutuksesta, todeten niiden aiheuttavan niin sanotun pelotevaikutuksen, jossa puolustus välttää rajojen testaamista sen aiheuttamien seurausten pelossa. Salassapitomääräysten osalta tulee kuitenkin muistaa, etteivät ne normaalisti estä puolustusta hyödyntämään tietoa sen keskeistä sisältöä paljastamatta eikä salassapitovelvollisuuden rikkomisena voi pitää sellaisen tiedon paljastamista henkilölle, jolla itsellään olisi oikeus saada kyseinen tieto tuomioistuimesta, vaan sen pääasiallinen tarkoitus on estää tiedon paljastaminen sivullisille.¹⁵⁷

4.3.3 Hyvä asianajatapa

Suomen Asianajajaliiton jäsenenä lakimies hyväksyy sen, että liitto valvoo hänen toimintaansa ja samalla rajoittaa hänen sananvapauttansa. Varsinkin ennen, ero muihin oikeudenkäyntiavustajiin oli huomattava, mutta luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista annetun lain myötä erot ovat kaventuneet.¹⁵⁸ Hyvän asianajattavan sisältö ilmenee laissa ja Suomen Asianajajaliiton säännöissä säädetyn lisäksi hyvää asianajattapaa koskevista ohjeista, muista asianajattavaa velvoittavista ohjeista, valvonta- ja kurinpitoasioissa annetuista ratkaisuksista ja asianajattajakunnan omaksumista hyväksyttävistä käytännöistä.¹⁵⁹

Asianajattajalla ei ole ainoastaan velvollisuuksia päämiestään kohtaan, vaan hänen tulee myös ottaa huomioon yleinen etu. Asianajattajan tapaohjeistoon kuuluvat niin sanotut *bona fides* -ohjeet sisältävät velvoitteita, joita asianajattajan on otettava huomioon suhteessaan

¹⁵⁷ *ibid* s.292-296.

¹⁵⁸ *ibid* s.290-291.

¹⁵⁹ Hyvää asianajattapaa koskevat ohjeet, B1, 1.1

vastapuoliin, kollegoihin sekä tuomioistuimeen. Tapaohjeet rajoittavat asianajajan sananvapautta tuomioistuinkäsittelyssä esimerkiksi siinä mielessä, että ne estävät asianajajaa painostamasta vastapuolta tai todistajaa epäasiallisella tavalla (TO 8.4 §).¹⁶⁰ Myös loukkaavien tai halventavien lausumien ja harhaanjohtavien tietojen esittäminen vastapuolelle on tapaohjeiden mukaan kiellettyä (TO 7.3 §)¹⁶¹. Tällaisissa tapauksissa ajankohtaisiksi saattavat tulla myös rikoslain kunnianloukkausta koskevat kriminalisoinnit (RL 24:9 – 10). Tapaohjeiden mukaan myös tuomioistuimeen tai syyttäjän toimintaan kohdistuva epäasiallinen arvostelu on kiellettyä (TO 8.1 §).¹⁶² Esimerkiksi tapauksessa *A. v. Suomi* Asianajajaliiton kurinpitolautakunta oli määrännyt varoituksen asianajajalle, kun hän oli syyttänyt väheksyvin ja sopimattomin termein tuomaria virka-aseman väärinkäytöstä. Varoitus katsottiin aiheelliseksi, sillä tuomioistuin katsoi, että asianajaja olisi voinut esittää tuomion perusteluun kohdistuvaa kritiikkiään käyttämättä loukkaavaa kieltä.¹⁶³

Asiallista käyttäytymistä kollegoja kohtaan vaaditaan myös luvan saaneilta oikeudenkäyntiavustajilta lupalakimieslain nojalla. Tapauksessa KKO 2019:18 luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja oli pidemmän ajanjakson aikana lähettänyt tuomareille, viranomaisille ja muille tahoille sähköpostiviestejä, jotka olivat sisältäneet useita loukkaavia ja todenmukaista perustaa vailla olevia väitteitä. Korkein oikeus katsoi, että tällaisten viestien lähettäminen osoitti sellaista harkintakyvyn puutetta, joka vakavasti vaarantaa oikeudenkäyntiavustajan kyvyn valvoa asianmukaisesti asiakkaitensa oikeusturvaa sekä huolehtia oikeudenhoidon edellytyksistä. Tuomioistuin katsoi tämän osoittavan, että oikeudenkäyntiavustaja oli sopimaton oikeudenkäyntiavustajan tehtävään. Tämän seurauksena lupa toimia oikeudenkäyntiasiamiehenä ja -avustajana voitiin peruuttaa, vaikka viestit eivät liittyneet suoraan oikeudenkäyntiavustajan tehtäviin (KKO 2019:18).¹⁶⁴

¹⁶⁰ Virolainen ja Pölönen (n 27) s.423-424.

¹⁶¹ Virolainen (n 83) s.413.

¹⁶² Toivola (n 75); Virolainen ja Pölönen (n 27) s.426.s.600-601

¹⁶³ Hirvelä ja Heikkilä (n 13) s.996-998. ja *A. v. Suomi* (dec.), no. 44998/98, 8.1.2004.

¹⁶⁴ KKO 2019:18

Helsingin hovioikeuden asiassa 06.06.2008/1669 kritiikin kohteeksi oli puolestaan joutunut syyttäjä, kun asianajaja oli kirjoituksessaan väittänyt, että syyttäjä oli syyteharkintaa suorittaessaan ja syytettä ajaessaan käräjäoikeudessa rikkonut virkavelvollisuuksiaan jättämällä nostamatta syytteen vastapuolta kohtaan, vaikka syytteen nostamiseen olisi ollut todennäköisiä syitä. Valvontalautakunta oli antanut asianajajalle varoituksen hyvän asianajotavan rikkomisesta. Tuomioistuin totesi, etteivät syytteet olleet perusteltuja ja että kritiikki oli esitetty tavalla, joka oli omiaan loukkaamaan ja ärsyttämään syyttäjää ja piti valvontalautakunnan määräämää varoitusta aiheellisena.¹⁶⁵

4.4 Harkintaa

Tässä luvussa on tutustuttu tuomioistuinkäsittelyn eri rooleihin sekä pohdittu mitkä säännökset rajoittavat puolustuksen, syyttäjän sananvapautta käytännössä. Lisäksi olemme tutustuneet tuomarin rooliin sekä niihin työkaluihin, joiden avulla tuomari pystyy rajoittamaan osapuolien sananvapautta oikeudenkäynnin aikana.

Tutkielman alkuosassa todettiin, että rikosoikeudenkäynnin tavoitteena tulisi olla prosessuaaliseen totuuteen pyrkiminen, eli ensikädessä konfliktin määrittäminen ja tämän jälkeen asian ratkaiseminen molempia osapuolia kuunnellen, voimassa olevan lainsäädännön ja oikeuskäytännön perusteella. Tuomioistuimen toimijoiden toimintaa rajoittavien sääntöjen tarkoitus, on pyrkiä takaamaan mahdollisimman legitiimin lopputuloksen saavuttaminen.

Sananvapaus kuuluu lähtökohtaisesti kaikille tuomioistuimen toimijoille. Syyttäjän roolia leimaa objektiivisuusvelvoite. Hänen on myös virkansa puolensa huomioitava syytetyn ihmis- ja perusoikeudet. Lisäksi hänen tulee ajoittain sietää toimintaansa kohdistuvaa ankaraakin kritiikkiä. Puolustuksen toimintaa ohjaa hänen lojaalivelvollisuutensa sekä salassapitovelvollisuutensa asiakastansa kohtaan. Puolustuksen tehtävien menestyksellinen hoitaminen saattaa vaatia laajaa sananvapautta ja tuomarin sekä

¹⁶⁵ Helsingin HO, 06.06.2008/1669

syyttäjän toimien kritisoimista tuleekin pitää sallittavana silloin kuin se kohdistuu asiaan. Tuomarin roolia leimaa riippumattomuus, puolueettomuus sekä tietty sääntelyn avoimuus.

Vastauksia tuomarin aktiivisuuden prosessinjohtoon ja kuripitoimenpiteiden käytön osalta etsittiin muun muassa prosessioikeuden traditionaalista periaatteista sekä prosessikäytöksistä. Nämä eivät kuitenkaan paljastaneet sitä, miten aktiivinen tuomarin tulisi olla sananvapauden takaamisen osalta, vaan kertoivat pikemminkin siitä mitä eri rooleja tuomari voi omaksua. Seuraavassa osiossa keskustellaan siitä, millaiselta tuomioistuimessa käytävän keskustelun tulisi näyttää ideaalilanteissa, sekä pohditaan, kuinka sananvapauden toteutuminen voitaisiin taata entistä paremmin tuomioistuinkäsittelyn aikana.

Tutkielman kolmannessa ja viimeisessä osuudessa tutustutaan prosessuaalisten oikeuksien kehitystrendeihin sekä siihen, kuinka nämä vaikuttavat sananvapauden asemaan rikosprosessissa. Tutkielmassa tehtyjen päätelmien perusteella luodaan lopuksi niin sanottu ideaaliprosessi, jonka tarkoituksena on luoda eräänlaiset suuntaviivat tai malli, jota noudattamalla voidaan taata sananvapaus tuomioistuinkäsittelyssä mahdollisimman hyvin, rajoittamatta samalla muita oikeuksia.

IV ERITYINEN OSA

5 IDEAALIPROSESSI JA PROSESSUAALISTEN OIKEUKSIEN KEHITYSTRENDIT

5.1 Prosessuaalisten oikeuksien kehitystrendit ja sananvapauden toteutuminen

5.1.1 Prosessioikeuden kansainvälistyminen sekä prosessuaalisten oikeuksien sääntelemättömyys

Tuomarin roolin on kehityttävä jatkuvasti, jotta se vastaa yhteiskunnan tarpeita. Erityisesti kansainväliset sopimusvelvoitteet ovat muuttaneet tuomarin roolia merkittävästi 2000-luvun aikana ja sidonnaisuus Euroopan ihmisoikeussopimukseen on kytkenyt Suomen osaksi kansainvälistä arvoyhteisöä.¹⁶⁶ Perus- ja ihmisoikeuksien aseman vahvistumista prosessioikeudessa voidaan puolestaan pitää positiivisena kehityksenä siinä mielessä, että se vaikuttaa positiivisesti sananvapauden ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin liittyvien tavoitteiden toteutumiseen prosessissa.

Tuomarin roolin sääntelemättömyys tai säännösten avoimuus näyttäisi olevan kansainvälinen trendi, ja se antaakin tuomarille suhteellisen suuren vapauden toteuttaa omaa prosessinjohtoaan. Prosessilainsäädäntö ei anna suoria vastauksia tuomarin aktiivisuuteen liittyviin kysymyksiin. Lisäksi lainsäädännöstä löytyvät prosessinjohtoon liittyvät säännökset koskevat lähinnä tuomarin materiaalisia prosessinjohtovelvoitteita, kuten esimerkiksi oikeudenkäyntimateriaalin täydentämistä. Tuomarille jää täten huomattava vapaus oman roolinsa hakemisen ja oikean aktiivisuusasteen löytämisen osalta. Tätä harkintaa ohjaa lähinnä oikeusdoktriini, ja sitä rajoittaa tuomarin puolueellisuuden vaarantuminen.¹⁶⁷ Voidaankin sanoa, että tuomarin rooli on jätetty aika

¹⁶⁶ Antti Tapanila, 'Tuomarin Eettiset Periaatteet' (2013) XLVI Oikeustiede - Jurisprudentia 222, s.262.

¹⁶⁷ Koulu, Koulu ja Koulu (n 123) s.225-226.

pitkälti delegointiperiaatteen varaan. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että osa kysymyksistä on jätetty käytännön varaan ja säätely on vähäistä. Tämän on todettu lisäävän tuomarın joustavuutta ja mahdollistavan tapauskohtaisen arvioinnin.¹⁶⁸

Oikeusprosessin perustuslaillistumisen seurauksena voidaan myös odottaa, että prosessuaalisten perusoikeuksien tulisi kehittyä. Vastakohtaisena vaihtoehtona nykyiselle sääntelemättömyystrendille olisi prosessin muokkaaminen legaliteettiperiaatteen mukaiseksi prosessiksi, jossa oikeudenkäynnin kulkua säänneltäisiin yksityiskohtasilla säännöksillä. Tällaisen lähestymisvaihtoehdon puolesta on puhunut muun muassa Risto, Riikka ja Sanna Koulu teoksessa "Tuomarın Roolit Tuomioistuimissa". Säätelyn lisäämistä puoltaisi heidän mukaansa laintulkinnan yhdenmukaisuuden varmistaminen sekä tuomarın roolin fundamentaalisuus asian käsittelyssä ja ratkaisemisessa. Toisaalta hekin ovat todenneet, että tuomarın roolia on vaikea säännellä yksityiskohtaisesti ja että delegointiperiaatteen mukainen sääntelemättömyys on kasainvälinen trendi myös muilla osa-alueilla, joten kurssin muuttumista ei voida pitää kovinkaan todennäköisenä.¹⁶⁹

5.1.2 Perusoikeusmyönteinen laintulkinta ja päätösten perustelevminen

Muun muassa Pekka Määttä on todennut, että prosessuaalisten perusoikeuksien kehittämistä ei voi jättää ainoastaan lainsäätäjän vastuulle, vaan tuomareiden on osallistuttava kehitystyöhön valitsemalla sellainen laintulkintavaihtoehto, joka parhaiten edistää perusoikeuksien toteutumista ja eliminoi ristiriitaisuudet perustuslain kanssa. Tällaista laintulkintaa kutsutaan perusoikeusmyönteiseksi laintulkinnaksi. Säännösten avoimuus vaatii kuitenkin tuomarilta lainsäädännön tuntemuksen lisäksi rohkeutta ja tilanneherkkää ajattelua.¹⁷⁰

Sellaisten tilanteiden välttämiseksi, joissa osapuolien yhdenvertaisuus vaarantuu tai joissa herää epäily tuomarın puolueellisuudesta, Määttä ehdottaa, että tuomarit nykyistä

¹⁶⁸ *ibid* s.225-227.

¹⁶⁹ *ibid*.

¹⁷⁰ Pekka Määttä, 'Rikosasian Joutuisa Käsittely - Perusoikeus Ja Tuomarın Velvollisuus' (2014) 3 *Lakimies* 429, s.430.

laajemmin perustelevat valitsemansa lähestymistavan yksittäisessä asiassa. Tästä olisi hyötyä erityisesti sellaisissa monimutkaisemmissa tapauksissa, joissa tuomari joutuu tekemään poikkeuksen normaalista menettelytavasta. Tämä lisäisi Määrän mukaan lainkäytön avoimuutta ja parantaisi oikeudenkäynnin osapuolien luottamusta lainkäyttöön.¹⁷¹ Perusteluita laatiessa tuomarin on myös hyvä muistaa, että perustelut luodaan ensisijaisesti jutun asianosaisia varten ja heidän ensisijainen intressinsä on saada kannanotto, joka sisältää selkeän punninnan asian olennaisista kysymyksistä. Niinpä niiden tulisi olla tarpeeksi selkeitä ja niissä tulisi tulla esille, mitkä seikat ovat vaikuttaneet tuomarin tekemään harkintaan.¹⁷²

Myös EIT:n oikeuskäytännössä on kiinnitetty huomiota riittäviin perusteluihin. Toisaalta täytyy huomioda, että tuomion perusteluja koskevan valituksen menestyminen EIT:ssä on edellyttänyt, että jotakin ihmisoikeussopimuksen pykälästä on rikottu. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, ettei perustelujen ”riittämättömyys”, yksinomaan riittä, vaan samanaikaisesti edellytetään sitä, että esimerkiksi sananvapautta tai oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevaa pykälää on tämän seurauksena rikottu.¹⁷³ Tällaisesta tapauksesta voisi olla kyse tilanteessa, jossa tuomari päätyy rajoittamaan jonkin prosessiosapuolen sananvapautta perusteetta oikeusprosessin aikana, eikä perustele päätöstään millään lailla.

Tapauksessa *Suominen v. Suomi* oli kyse siitä, ettei alioikeus ollut kirjallisesti tehnyt perusteltua päätöstä valittajan kirjallisten todisteiden epäamisestä. EIT kiinnitti ratkaisussaan huomiota siihen, että vaikka kansalliselle tuomioistuimelle kuuluu tietty harkintavalta väitteiden ja todisteiden rajaamisen osalta, viranomaisella on velvollisuus osoittaa toimenpiteidensä oikeutus ratkaisuja perustelemalla. Perustelujen puuttuminen katsottiin johtavan siihen, ettei valittaja voinut valittaa tehokkaasti todisteiden epäamisestä, eikä niiden huomioon ottaminen hovioikeudessa uusina todisteina ollut enää mahdollista. EIT päätyi siihen lopputulokseen, ettei oikeudenkäynti ollut täyttänyt EIS 6 artiklan asettamia oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimuksia.¹⁷⁴

¹⁷¹ *ibid* s.431.

¹⁷² Tapanila (n 166) s.299-300.

¹⁷³ Zacharias Sundström, *Oikeudenmukainen Tuomio-Tuomarin Harkinta Rikosasiassa-Kansalliset Ja Kansainväliset Vaikutteet Tuomarin Harkinnassa* (Edita Publishing Oy 2011) s.168.

¹⁷⁴ *Suominen v. Suomi*, no. 37801/97, 1.7.2003

Itse yhdyn Määtän esittämään ehdotukseen valitun menettelytavan laajemmasta perustelemisesta. Mikäli tuomari päätyy tuomioistuinkäsittelyn aikana rajoittamaan toisen osapuolen sananvapautta tai muuta perusoikeutta, parantaisi rajoittamisen syyn yksityiskohtaisempi perusteleva prosessin läpinäkyvyyttä sekä osapuolten ja yhteiskunnan luottamusta oikeuslaitosta kohtaan. Perustelemalla valittu menettelytapa pienennetään riskiä siitä, että toinen osapuoli kokee rajoittamisen epäoikeudenmukaisena ja kyseenalaistaa tuomarin puolueettomuuden.

5.1.3 Tuomioistuinkeskeisen oikeuskäsityksen vahvistuminen ja tuomarin persoonan korostuminen

Koska etenkin alempien oikeusasteiden tuomareiden työ painottuu suullisten pääkäsittelyiden hoitamiseen, tuomari hyötyy vahvasta esiintymistaidosta sekä kyvystä kommunikoida selkeästi sekä suullisesti että kirjallisesti.¹⁷⁵ Tuomarin roolille ominaista on jatkuva kehitys sekä oikeudellisten kysymysten monimutkaistuminen, joka vaatii jatkuvaa osaamisen kehittämistä ja ammattitietojen pitämistä ajan tasalla. Tämä edellyttää sitä, että työnantaja tarjoaa sopivia koulutustilaisuuksia sekä takaa ajankäyttöön liittyvät edellytykset koulutusten suorittamiselle.¹⁷⁶

Vaikka asia joskus halutaan kieltää, myös tuomareiden persoona vaikuttaa siihen, kuinka he käyttäytyvät oikeudenkäynnissä. Käyttäytyminen koostuu puolestaan useista yksittäisistä teoista tai valinnoista ja osin siitä, mitä tuomari päättää jättää tekemättä.¹⁷⁷ Nämä valinnat vaikuttavat puolestaan oikeudenkäynnin kulkuun, ja siten voidaan myös ajatella niiden vaikuttavan oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin liittyvien tavoitteiden toteutumiseen.

Risto, Riika sekä Sanna Koulu ovat tuomarin roolia koskevassa yhteisteoksessaan puhuneet parhaillaan meneillään olevasta tuomioistuinten voimaantumistrendistä. Heidän mukaansa lainsäätäjakeskeinen oikeuskäsitys on taantumassa ja tuomioistuinkeskeinen oikeuskäsitys vahvistumassa. Tuomioistuinkeskeiselle oikeuskäsitykselle ominaista on

¹⁷⁵ Tapanila (n 166) s.294.

¹⁷⁶ *ibid* s.289.

¹⁷⁷ Koulu, Koulu ja Koulu (n 123) s.17-19.

oikeuden syntyminen ennakkopäätösten kautta sekä tuomioistuimen tunnustaminen oikeutta luovana tekijänä. Tämän seurauksena tuomarin asema korostuu ja tuomareiden henkilökohtaisten ominaisuuksien merkitys kasvaa. Koska tuomaria koskeva sääntely on avointa ja tuomioistuimen luovuus samalla korostuu, tulee sillä, minkä roolin tuomari omaksuu, olemaan entistä suurempi merkitys tulevaisuudessa.¹⁷⁸

5.2 Sananvapauden toteutuminen ideaaliprosessissa

5.2.1 *Ideaaliprosessin merkitys*

Aktiivinen prosessinjohto on parhailtaan väline, jota voidaan käyttää sananvapauden ja oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin liittyvien velvoitteiden täyttämiseen, koska se antaa tuomarille mahdollisuuden ohjata prosessia ja tarvittaessa keskeyttää asiattomat lausumat.¹⁷⁹ Prosessioikeus luo kaavan, jonka mukaan oikeudenkäynnin tulisi edetä, kun taas oikeudenkäynnissä käytävä argumentointi on verrattavissa keskusteluun, jonka suunta muuttuu sen mukaan, mitä asianosaiset tuovat esiin.¹⁸⁰ Prosessille asetettavat tavoitteet ja periaatteet heijastelevat puolestaan sitä, miltä näyttää idealistinen prosessikäsitelmä, johon lainkäyttäjän tulisi pyrkiä tuomioistuinkäsittelyssä.¹⁸¹

Tuomarin käyttäytymiselle ja sananvapauden toteutumiselle ideaaliprosessissa on mahdotonta antaa yhtä oikeaa mallia, joka vastaisi yhteiskunnan jäsenten käsitystä hyvästä käyttäytymisestä¹⁸². Virolaisen ja Pölösen mukaan ideaaliprosessi on eräänlainen utopinen täydellisyyden malli, jossa prosessin arvot ja tarkoituksenmukaisuus ovat tasapainossa keskenään ja tuomioistuimen toimijat toimivat oikeudenmukaisesti. Myös asianosaiset toimivat ideaaliprosessissa taitavasti ja kunnioittavat tuomioistuinkäsittelyn

¹⁷⁸ *ibid* s.21-22.

¹⁷⁹ Ervo Laura (n 6) s.827.

¹⁸⁰ Linna (n 109) s.17.

¹⁸¹ Virolainen ja Pölönen (n 7) s.179.

¹⁸² Tapanila (n 166) s.274-275.

arvoja ja periaatteita. Ideaalimallia noudattavan prosessin lopputuloksena on oikeudenmukainen tuomio, johon päästään ilman viivytystä.¹⁸³

Täydellisen mallin löytäminen ei toisaalta välttämättä ole tarpeellista, sillä jokainen tuomioistuinlaitoksen toimija on oma persoonansa, eikä heiltä tämän vuoksi voida odottaa määritellyn kaavan mukaista toimintaa¹⁸⁴. On kuitenkin selvää, että tuomarin ja muiden tuomioistuinlaitoksen edustajien käyttäytyminen tuomioistuinlaitoksen aikana, sekä suhtautuminen prosessin osapuoliin vaikuttavat siihen, minkälaisen kuvan osapuolet ja muu yhteiskunta muodostavat oikeuslaitoksen toiminnasta ja tuomion oikeudenmukaisuudesta¹⁸⁵. Tämän argumentin perusteella olen pyrkinyt luomaan eräänlaisen ideaaliprosessin, joka sisältää suuntaviivoja, joita noudattamalla prosessiosapuolten sananvapaus toteutuisi tuomioistuinkäsittelyn aikana mahdollisimman hyvin. Malli on kehitetty tutkielmassa aiemmin tehtyjen havaintojen perusteella sekä muun muassa Antti Tapanilan, Laura Ervon ja Pekka Määtän aihetta käsittelevien artikkeleiden ja teosten perusteella.

Ideaaliprosessista keskusteltaessa täytyy kuitenkin muistaa, ettei se vastaa prosessuaalista totuutta vaan ideana on pikemminkin antaa oikeudenkäynnille eräänlainen ihanne, jonka toteuttamiseen tuomioistuimen tulisi pyrkiä.¹⁸⁶ Tärkeätä on myös muistaa, ettei EIS 6 § myöskään takaa oikeutta ideaalivaatimukset täyttävään oikeudenkäyntiin, vaan nimenomaisesti oikeuden oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin. EIT:n suorittaa aina tapauksen kokonaisarvioinnin, jossa yksittäinen virhe ei niinkään ratkaise sitä, voiko oikeudenkäyntiä pitää oikeudenmukaisena.¹⁸⁷

5.2.2 Vuorovaikutteisuus ja oikean keskusteluympäristön luominen

Avoin keskusteluympäristö antaa osapuolille tunteen, että he ovat saaneet sanottua kaiken haluamansa asian osalta ja lisää siten yhteiskunnan luottamusta tuomioistuinlaitoksen

¹⁸³ Virolainen ja Pölönen (n 7) s.179.

¹⁸⁴ Tapanila (n 166) s.274.

¹⁸⁵ ibid s.274-275.

¹⁸⁶ Virolainen ja Pölönen (n 7) s.180.

¹⁸⁷ Hirvelä ja Heikkilä (n 13) s.304-305.

luotettavuuteen. Antti Tapanilan mukaan tavoitteena tulisi olla kuulla osapuolia siten, että se synnyttäisi mahdollisimman aidon keskustelutilanteen asianosaisten välille sekä asianosaisten ja tuomioistuimen välille¹⁸⁸. Tuomarilla on tuomioistuimen johtajana mahdollisuus vaikuttaa käsittelyn etenemiseen ja oikeudenkäynnin ilmapiiriin luomiseen. Varsinkin rikosoikeudenkäynti saattaa tuntua asianomistajan mielestä ahdistavalta, mikäli hän joutuu käsittelemään ikäviä kokemuksia sen aikana, joten tuomioistuimen toimijoiden käyttäytymisellä ja heidän osoittamallaan kunnioituksellaan on merkitystä.¹⁸⁹ Kuten tuomioistuimen roolijakoa käsittelevästä osiosta ilmeni, tuomioistuimen toimijat ovat velvollisia kunnioittamaan sekä toisiaan, että asianosaisia. Tuomari pystyy puolestaan puheenjohtajan roolissaan valvomaan sitä, että tästä pidetään kiinni.

Myös Laura Ervo pitää ideaalina avointa vuorovaikutteista diskursiivista oikeudenkäyntiä. Ervon mukaan, ideaaliprosessissa oikeudenkäynnin aikana käydään kattava ja monipuolinen keskustelu, jossa kaikki osapuolet tuntevat saaneensa mahdollisuuden sanoa kaiken sanottavansa asiassa¹⁹⁰. Hän lausuu asiasta muun muassa seuraavasti:

Ideaalinen puhetilanne puolestaan vallitsee, jos jokainen saa osallistua, kaikki saavat kyseenalaistaa kaikki esitetyt argumentit ja argumentoida itse, eikä ketään osallistujaa estetä käyttämästä näitä oikeuksiaan.¹⁹¹

Ervo nostaa esille kolme pätevyysvaatimusta, joiden tulisi täytyä oikeudenkäynnissä käytävässä keskustelussa; ensimmäiseksi argumentaation tulee olla vilpittöntä ja toiseksi sen tulee perustua totuuteen. Kolmantena vaatimuksena on argumenttien perustuminen normeihin ja faktoihin, jotka on kyettävä tarvittaessa näyttämään toteen¹⁹². Tällaisen argumentoinnin lopputulos on yhteisymmärrys tai konsensus, ja voittajana vahvimman argumentin esittäjä.¹⁹³

Toisaalta muun muassa Matti Tolvanen on pitänyt prosessin ideaalin näkemistä diskurssina ongelmallisena siitä syystä, että keskusteluun vaikuttavat sekä sisäiset että

¹⁸⁸ Tapanila (n 166) s.283.

¹⁸⁹ *ibid* s.287.

¹⁹⁰ Ervo (n 9) s.405.

¹⁹¹ *ibid* s.426.

¹⁹² *ibid* s.442.

¹⁹³ *ibid* s.426.

ulkopuoliset pakot. Lisäksi kaikki prosessin osapuolet pyrkivät strategiseen voittoon, eikä välttämättä laadultaan ja sisällöltään paras argumentti voita oikeudenkäyntiä. Rikosoikeudenkäynti ja rikoksen selvittämiseen liittyvät toimenpiteet eivät myöskään ole vapaaehtoisia ja syytetyn mahdollinen syyllisyys pyritään selvittämään riippumatta hänen tahdostaan, joten lopputulosta on vaikea nähdä konsensusena.¹⁹⁴

5.2.3 *Kurinpito ja osapuolten tasavertainen kuuleminen*

Puolustuksen sananvapauden sekä muiden ihmisoikeuksien huomioiminen on tärkeä osa rikosprosessia. Asianosaisten oikeusturva edellyttää, ettei oikeudenkäynnissä puututa tarpeettomasti osapuolien yksityiseen ja että osapuolia kohdellaan asianmukaisesti¹⁹⁵. Tästä huolimatta, tuomarin on rikosprosessissakin selvennettävä oikeudenkäynnin kulkua ja joissain tapauksissa puututtava oikeudenkäynnin sisältöön.¹⁹⁶ Ervon mukaan, tuomarin tulee käyttää kurinpitovaltuuksia rohkeasti aina tarvittaessa, mutta niitä käytettäessä tulee varmistaa, ettei hänen asemansa puolueettomana ratkaisijana vaarannu kurinpitotoimenpiteistä johtuen.¹⁹⁷ Prosessinjohtoa tulisi harjoittaa aktiivisesti muttei siten, että se vaikuttaa haitallisesti syytetyn asemaan ja oikeuksiin.¹⁹⁸

Tapanila painottaa kärsivällisyyttä eri osapuolien kuuntelemisen osalta tuomioistuinkäsittelyn aikana, mutta huomauttaa kuitenkin, että tuomarin tulee ylläpitää järjestystä. Tämä vaatii tietynlaista jämakkyyttä sekä kykyä ojentaa osapuolia, mikäli he esittävät halventavia tai asiaankuulumattomia kommentteja käsittelyn aikana.¹⁹⁹ Tuomarin eettiset periaatteet edellyttävät lisäksi, että hän käyttäytyy asiallisesti, arvostavasti ja kohteliaasti oikeudenkäynnin osallisia kohtaan.²⁰⁰

Tuomaria kehoitetaan siis toisaalta kuulemaan osallisia, mutta samalla tarvittaessa rajoittamaan osapuolten esiintymistä oikeudenkäynnissä. Kuulemalla kaikkia osapuolia,

¹⁹⁴ Tolvanen (n 3) s.1331-1332.

¹⁹⁵ Jokela, 'Oikeudenkäynti I. Oikeudenkäynnin Perusteet, Periaatteet Ja Instituutiot' (n 93) s.179.

¹⁹⁶ Ervo (n 9) s.396-397.

¹⁹⁷ Tapanila (n 166) s.283.

¹⁹⁸ Ervo (n 9) s.396-397.

¹⁹⁹ Tapanila (n 166) s.274-275.

²⁰⁰ Tuomarin eettiset periaatteet, kohta 7

saadaan aikaan mahdollisimman aito keskustelutilanne prosessin eri osapuolien ja tuomioistuimen välille. Tämän ajatuksena on se, että silloin kun osapuolet ovat kokeneet, että heitä on kuunneltu, he kokevat oikeudenkäynnin oikeudenmukaisempana, sillä heille on annettu tilaisuus esittää oma kantansa. Kuulemisperiaatteen toteuttaminen ei kuitenkaan edellytä tuomarilta totaalista passiivisuutta, sillä se ei sinänsä estä tuomaria puuttumaan keskusteluun silloin, kun osapuolet eivät pysy asiassa tai kohtelevat toisiaan asiattomasti.²⁰¹

Määttä mukaan prosessin tavoitteena tulisi olla tasa-arvoinen kohtaaminen ja eri näkökohtien huomioon ottaminen. Myös hän puolustaa tuomarin aktiivisuutta ja neuvotteluroolia ja toteaa tämän olevan paras tapa edistää käsittelyn joutuisuutta sekä osapuolten osallistumista oman asiansa käsittelyyn.²⁰² Rajoitusedellytyksiin kuuluvasta suhteellisuusvaatimuksesta seuraa, että tuomarin on toteutettava prosessinjohtoaan siten, että mahdolliset sananvapauden rajoitukset ovat oikeassa suhteessa sen intressin kanssa, joita rajoituksella suojellaan. Tuomarin on suoritettava tapauskohtainen arvio ja valittava sellainen toimintatapa, jonka avulla saavutetaan perusoikeusnäkökulmasta parhaat tulokset.²⁰³ Myös yhdenvertaisuuden huomiointi on tärkeä osa rikosprosessia, sillä silloin kuin samankaltaiset asiat ratkaistaan samalla tavalla, on osapuolet pystyvät paremmin ennakoimaan sitä, kuinka käsiteltävä asia ratkaistaan. Yhdenvertaisen kohtelun ja johdonmukaisuuden merkitystä ei pidä unohtaa myöskään tuomioinkäsittelyssä käytävän keskustelun osalta, sillä silloin kuin tuomioistuimen toimijat pystyvät ennakoimaan, missä heidän sananvapautensa rajat kulkevat, uskaltavat he puolustaa kantaansa tehokkaasti, ja riski aiemmin mainitun pelotevaikutuksen toteutumisesta vähenee.²⁰⁴

²⁰¹ Tapanila (n 166) s.283.

²⁰² Määttä (n 170) s.431.

²⁰³ *ibid* s.432.

²⁰⁴ Tapanila (n 166) s.281.

5.3 Harkintaa

Tässä osiossa on tutustuttu rikosoikeusprosessin kehitystrendeihin sekä pohdittu, millaista keskustelu oikeudenkäynnissä on ideaalitalanteissa. Kehitystrendeistä- ja mahdollisuuksista nousi erityisesti esille perusoikeusmyönteisen laintulkinnan nousu, prosessioikeuden kansainvälistyminen sekä valittujen toimintatapojen aiempaa laajempi perusteleminen. Lisäksi voidaan todeta, että tuomioistuinkeskeinen oikeuskäsitys on vahvistumassa, mikä puolestaan johtaa tuomarin persoonan korostumiseen.

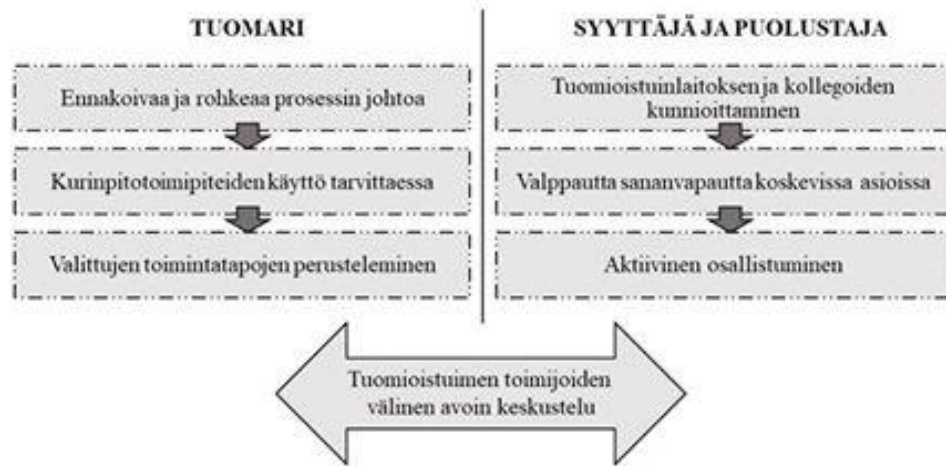
Idealitalanteessa tuomioistuimessa käydään avoin ja kattava keskustelu, jota johtaa rohkea ja ammattitaitoinen tuomari, joka ei pelkää puuttua oikeudenkäynnissä käytävään keskusteluun ja ennaltaehkäisee samalla sen, että prosessin osallisten sananvapautta jouduttaisiin puimaan erillisessä prosessissa.

Idealiprozessista keskusteltaessa täytyy myös muistaa, ettei perus- ja ihmisoikeuksien, kuten sananvapauteen liittyvien vaatimusten toteutumista voida jättää yksinomaan tuomarin vastuulle, vaan oikeudenkäynnissä tarvitaan kaikkien tuomioistuimen toimijoiden välistä yhteistyötä. Kaikkien tuomioistuimen toimijoiden on huolehdittava oman roolinsa toteuttamisesta mahdollisimman tunnollisesti ja samalla huolehtia siitä, että he kunnioittavat prosessin muita osapuolia sekä tuomioistuinlaitosta. Tuomioistuimen toimijoilta voidaan heidän ammattiroolistaan johtuen aina odottaa tiettyä arvokkuutta ja asiallisuutta. Tuomarin tulee rikosprosessin aikana pyrkiä tukemaan puolustuksen sekä syyttäjän välistä yhteistyötä sekä helpottamaan kommunikaatiota.²⁰⁵ Silloin kun prosessin osapuolet osallistuvat aktiivisesti prosessiin ja tuomari tarvittaessa ohjaa keskustelua sekä perustelee valitsemansa menettelytavan, saadaan aikaiseksi oikeusprosessi, jonka osapuolet kokevat oikeudenmukaisena, ja jossa sananvapaus toteutuu parhaimmalla mahdollisella tavalla.

Yllä olevien havaintojen hahmottamiseksi olen laatinut seuraavan kaavion, jossa kuvaillaan, kuinka voidaan luoda parhaat edellytykset sellaiselle rikosoikeusprosessille, joka takaa sekä sananvapauden toteutumisen, että oikeuden tehokkaaseen puolustukseen:

²⁰⁵ Määttä (n 170) s.434.

Sananvapauden toteutumisen edellytykset tuomioistuinkäsittelyssä

Kaavio 2: Sananvapauden toteutumisen edellytykset tuomioistuinkäsittelyssä

6 PÄÄTELMÄT

Tämän tutkielman tehtävänä on käsitellä tuomioistuimen velvollisuutta puuttua oikeudenkäynnissä käytävään keskusteluun. Pyrkimyksenä oli selventää sananvapauden rajoittamiseen liittyvää säännöstöä sekä selvittää, kuinka tuomarit voisivat entistä paremmin prosessinjohtonsa puitteissa tukea prosessin sujuvaa etenemistä, ja sitä kautta varmistaa samanaikaisesti sekä sujuvan ja selkeän prosessin toteutumisen, että varmistua tuomioistuimen toimijoiden sananvapauden riittävästä toteutumisesta.

Rikosprosessin osapuolien sananvapauden laajuuteen vaikuttavat useat tekijät. Syyttäjällä, puolustuksella ja tuomarilla on kaikilla omat roolinsa oikeudenkäyntimenettelyssä, jota ohjaa kansallinen lainsäädäntö sekä oikeuskäytäntö. Syyttäjän roolia leimaa erityisesti objektiivisuusvelvoite ja hänen on roolinsa puolesta kestävä ankaraakin kritiikkiä. Hän edustaa valtion virkamiehenä julkista kannevaltaa ja hänen tulee huolehtia myös siitä, että kaikkien asianosaisten perus- sekä ihmisoikeudet tulevat oikeudenkäynnissä toteutetuiksi. Syyttäjän tulee siten myös pyrkiä turvaamaan syytetyn sananvapauden toteutumisen oikeudenkäynnin aikana. Hän ei kuitenkaan ole EIS 6 artiklassa mainittu tuomioistuin tai tuomari, eikä hänelle voi jättää päävastuuta oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumisesta.

Puolustuksen toimintaa leimaa asianajajan lojaalivelvollisuus asiakastaan kohtaan sekä salassapito- ja vatiolovelvollisuus. Tehokkaan puolustuksen edellytyksenä on sananvapaus ja asianajajan sananvapaus onkin laajimmillaan silloin, kun kyse on päämiehen asian hoitamisesta. Puolustuksenkaan sananvapaus ei kuitenkaan ole absoluuttinen ja sitä rajoittavat muun muassa asianajajan asiallista toimintaa koskevat tapaohjeet. Asianajajalla on lisäksi velvollisuus välttää tuomioistuimen tai tuomion epäasiallista arvostelua.

Tuomarin rooli prosessinjohtajana on olennainen sananvapauden toteutumisen osalta. Tuomari on velvollinen valvomaan järjestyksen noudattamista istunnossa ja keskeyttämään sopimaton lausuma ja oikaisemaan jokaista, joka käyttäytyy häiritsevästi tai asiattomasti. Tällä tavoitellaan muiden tuomioistuinkäsittelyn osapuolien kunnian ja yksityiselämän turvaamista. Lisäksi tuomioistuimen tulee valvoa, että asian käsittelyssä noudatetaan selvyyttä ja järjestystä ja että asia tulee asianmukaisesti käsitellyksi eikä siihen sekoiteta mitään siihen kuulumatonta. Toisaalta syytetyllä on oikeus tehokkaaseen puolustukseen ja asianajajan on saatava ilmaista itseään tarpeeksi vapaasti voidakseen suoriutua tehtävästään.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntöä tarkasteltaessa selvisi, että tuomioistuimen toimijoiden sananvapautta koskevissa tapauksissa EIT suorittaa kokonaisarvion ja antaa sopimusvaltioille tietyn harkintamarginaalin. Oikeustapausten tutkimisen yhteydessä poimittiin esille tietty määrä erityispiirteitä, jotka ovat ratkaisevia silloin kun arvioidaan tuomioistuimen toimijoiden sananvapautta. Ensinnäkin esitetty kritiikki on kohdistettava asiaan eikä henkilöön. Käytännössä tämä tarkoittaa, ettei esitetystä lausumassa saa mennä henkilökohtaisuuksiin, mutta kovakin kritiikki voi olla sallittua, silloin kun se kohdistuu asiaan. Esitetyn arvostelun tulee myös olla asiallista ja harkittua. Myös kritiikin kohteella on merkityksensä. Esimerkiksi syyttäjän tulee virkansa puolesta kestää enemmän arvostelua kuin yksityishenkilön, etenkin silloin kun kritiikki koskee hänen suorittamaansa tehtävää ja siihen liittyviä toimenpiteitä. Toisaalta valtion virkamiehille, kuten esimerkiksi tulisi antaa työrauha. Myös ilmaisun yhteiskunnallisilla seurauksilla ja vaikutuksilla oikeuslaitoksen luotettavuuteen näyttäisi olevan suuri merkitys. Sekä syyttäjän että asianajajan tulisi välttää sellaista arvostelua, joka saattaa vaikuttaa negatiivisesti tuomioistuimen luotettavuuteen, etenkin silloin kun on kyse jutun ulkopuolelle ulottuvasta arvostelusta.

EIT:n oikeuskäytännön merkittävin löydös oli seuraava: Oikeudenkäynnin asiattomiin lausumien puuttumisen ensisijainen keino on tuomioistuimen puheenjohtajan prosessinjohto. Toissijainen keino rajoittaa sananvapautta on syyttäjälaitoksen sekä asianajajayhdistyksen suorittama ammatillinen valvonta. Rikosoikeudellisten sanktioiden käyttäminen pitäisi sen sijaan, pelotevaikutuksen välttämiseksi, olla viimeinen

vaihtoehto. Kurinpitotoimenpiteiden osalta saattaa myös olla aiheellista pohtia, voisiko esimerkiksi tuomioistuimen määräämällä järjestyssakon uhalla saattaa olla sananvapautta rajoittava pelotevaikutus.

Tuomarin puuttuessa prosessin kulkuun prosessijohtotoimenpitein vältetään sellaisesta tilanteesta, jossa joudutaan pitämään toinen oikeudenkäynti, jossa puidaan kunkin osapuolen esittämän lausuman sallittavuutta. Samalla osapuolet voivat luottaa siihen, etteivät joudu rikosoikeudellisten sanktioiden kohteeksi jälkikäteen, jolloin he uskaltavat käyttää sananvapauttaan mahdollisimman laajasti. Suomen kannalta merkittävässä Nikula -tapauksessa EIT kritisoi lopputuloksen perustelussa sitä, ettei asianajoon puututtu heti alkuperäisessä prosessissa, vaan sitä puitiin jälkikäteen uudessa menettelyssä. Jos tuomioistuimen toimijoiden sananvapauksiin liittyviä valtuuksia ruvetaan puimaan jälkikäteen erillisessä oikeusprosessissa, vaarana on, että he alkavat varoa sanomisiaan jopa liikaa. Tätä ilmiötä EIT on kutsunut *pelotevaikutteeksi* ja se onkin mainittu useammassa EIT:n sananvapauteen liittyvässä päätöksessä.²⁰⁶ Tutkielmassa pohdittiin myös sitä, voisiko tuomarin kurinpidolliset valtuudet, kuten uhka sakkorangaistuksen määräämisestä vaikuttaa kaventavasti tuomioistuimen toimijoiden ja etenkin puolustuksen sananvapauteen.

Tuomioistuinkäsittelyä koskeva sananvapaus liittyy vahvasti prosessitavoitteisiin, jotka määräävät, mihin oikeuskäsittelyssä pyritään sekä prosessinjohtoon, jonka avulla järjestetään oikeudenkäynnin etenemistä. Prosessisäännökset antavat puolestaan mahdollisuuden ohjata prosessia ja rajoittaa sananvapautta joissain tapauksissa. Samalla niiden tarkoitus on varmistaa oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutuminen ja muiden prosessuaalisten ihmisoikeuksien toteutuminen. Siihen, kuinka aktiivisesti tuomarin tulisi toteuttaa prosessinjohtovaltuuksiaan ja puuttua oikeudenkäynnissä käytävään keskusteluun, etsittiin vastauksia muun muassa oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin asettamista vaatimuksista, prosessikäsitteistä sekä prosessioikeuden traditionaalisista periaatteista. Nämä eivät sinänsä antaneet vastauksia siihen kuinka

²⁰⁶ Nikula v. Suomi (2002), s.16, § 54-55

aktiivinen tuomarin tulisi olla, vaan kertoivat pikemminkin tuomarille siitä, millaisia eri rooleja tuomarilla voi olla.

Prosessilainsäädäntöä leimasi erityisesti prosessinjohtoon osalta säätelemättömyys ja olemassa olevan sääntelyn avoimuus. Tämä antaa tuomarille toisaalta joustavuutta, mutta saattaa pahimmassa tapauksessa johtaa oikeuskäytännön epäyhtenäisyyteen ja vähentää osapuolten uskoa oikeuslaitoksen luotettavuuteen ja kykyyn kohdata osapuolen tasavertaisesti. Yhtenä mahdollisuutena tilanteen selventämiseen voitaisiin pitää prosessilainsäädännön kehittämistä siten, että se sisältäisi yksityiskohtaisempia prosessinjohtoon liittyviä pykäläitä. Toisaalta kansainvälinen trendi näyttäisi pikemminkin olevan sääntelyn avoimuus, joten tätä kehityssuuntaa ei voida pitää kovinkaan todennäköisenä. Toinen mahdollisuus tilanteen selventämiseksi, olisi muun muassa Pekka Määtän ehdottama menettelytapa, jonka mukaan tuomarit perustelisivat valitsemansa menettelytavan entistä tarkemmin, etenkin sellaisissa kiperissä tilanteissa, joissa joudutaan poikkeamaan normaalista menettelytavasta. Käytännössä tämä voisi tarkoittaa sitä, että tuomari päätelmissään selittäisi, minkä vuoksi hän on oikeuskäsittelyn aikana päättänyt rajoittamaan toisen osapuolen sananvapautta.

Tutkielman päätteeksi pohdittiin, miten rikosoikeudenkäynti ja siihen liittyvä argumentointi etenee ideaalitalanteessa. Parhailtaan prosessinjohto on tehokas väline, jota voidaan käyttää sananvapauteen ja oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin liittyvien velvoitteiden täyttämiseen, koska se antaa tuomarille mahdollisuuden ohjata prosessia ja tarvittaessa keskeyttää asiattomat lausumat. Parhaan lopputuloksen saamiseksi vaaditaan kuitenkin myös syyttäjän ja puolustuksen yhteistyötä sekä valppautta osapuolien sananvapautta koskevissa tilanteissa. Ideaalitalanteessa oikeudenkäynnin aikana voidaan käydä kattava ja monipuolinen keskustelu, jossa kaikki osapuolet ovat saaneet lausua kaiken sanottavansa asiassa. Tuomari perustelee valitsemansa menettelytavan, mahdollistaa tasa-arvoisen kohtaamisen ja pyrkii ottamaan huomioon eri näkökannat. Selvää on, että tämä vaatii tuomarilta sananvapauteen liittyvän normiston tuntemisen lisäksi myös kriittisyyttä sekä rohkeutta puuttua tilanteisiin välittömästi oikeudenkäynnin aikana.